

Žene u antifašističkoj borbi na području Like

Cvitković, Viktorija

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:335181>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

**ŽENE U ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI NA PODRUČJU
LIKE**

DIPLOMSKI RAD

RIJEKA, 2015.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

VIKTORIJA CVITKOVIĆ

**ŽENE U ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI NA PODRUČJU
LIKE**

DIPLOMSKI RAD

MENTOR:

prof.dr.sc. Darko Dukovski

Rijeka, 2015.

SADRŽAJ

UVOD	1
I. DRUŠTVENO-EKONOMSKI I POLITIČKI ŽIVOT U LICI U PREDRATNOM RAZDOBLJU	3
II. POLITIČKI RAD ŽENA ZA VRIJEME NOR-a	6
2.1. Od Drvarske konferencije do Prvog Zemaljskog Antifašističkog vijeća Narodnog oslobođenja Hrvatske.....	6
2.2. Od Prve konferencije Antifašističkog fronta žena Hrvatske do I. Kongresa Antifašistkinja u Hrvatskoj.....	11
III. VOJNA DJELATNOST ŽENA ZA VRIJEME NOR-a	16
3.1. Vojna djelatnost žena u prvoj godini rata	16
3.2. Formiranje ženskih postrojbi u Lici 1942./1943.	17
3.2.1. Vojna obuka unutar partizanskih postrojbi	19
3.3. Partizanke Like u borbi	20
3.4. Održavanje bolničkih tečajeva, njega ranjenika, otvaranje prvih partizanskih bolnica	21
IV. KULTURNO-PROSVJETNI RAD ŽENA.....	23
4.1. Uloga lista <i>Žena u borbi</i>	27
4.2. Kulturni rad za vrijeme narodnooslobodilačkog rata na području Like	29
V. EMANCIPACIJSKI KARAKTER DJELOVANJA ANTIFAŠISTKINJA	Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.
5.1. Kritički komentar	33
ZAKLJUČAK.....	35
SAŽETAK.....	37
POPIS LITERATURE:	38

UVOD

Studirajući povijest na Filozofskom fakultetu u Rijeci i pripremajući se za svoje buduće zvanje, došla sam do trenutka u kojem treba staviti točku na kraj svega truda: diplome! Kao osoba s područja Ličko-senjske županije, odlučila sam istražiti, upoznati djelovanje žena s područja Like u antifašističkoj borbi te svoje zaključke objediniti u pisanom radu koji bi istovremeno reflektirao smjer moga studija te moje osobne interese.

U prvi mi je mah zadatak djelovao lako i jednostavno, međutim, pripremajući materijale, uvidjela sam da to neće biti baš onako kako sam zamišljala. Naime problem je bio u materijalima koji su, uvidjela sam vremenom, jednostrani; pisani samo sa strane onih koji su antifašističkom djelovanju pristupili pozivajući se pritom na subjektivni dojam te bi bilo dobro da se tijekom istraživanja moglo pronaći relevantne dokumente koji nude pogled s druge, protivničke strane, a koji bi, također, dokumentirano, podarili drugačije viđenje događaja te opis djelovanja određenih sudionika u sukobu – odgovarajući na pitanja tko, gdje i kako je djelovao te koji su potezi u tim situacijama za vrijeme narodnooslobodilačkog rata bili izvršeni.

Međutim podaci su jedne strane dostupni, dok druga izostaje ili je nisam uspjela pronaći. Imajući na umu kako je za cjelovit i istinit povijesni prikaz potrebno imati uvid u mišljenje obiju strana, jer povijest nije i ne bi trebala biti tek priča, nego zbir činjenica iz kojih se može izvući ispravan zaključak, želim naglasiti kako su prikazani podaci tek djelomično odraz jedne kompleksne povijesne slike, pristup kojoj je moguć tek pod pretpostavkom različitih perspektiva.

Budući da sam, dakle, imala materijale jedne strane, pokušavala sam iz njih izvući ono što je značajno, a što bi dosljedno iskazalo temu ove radnje kojoj je dan naslov *Žene u antifašističkoj borbi na području Like*. Ovom sam radnjom pokušala istaknuti, uz ostalo, kako se žene, ako ih se prihvati kao interesnu grupu te im se omoguće za to potrebni uvjeti, mogu ravnopravno nositi s muškarcima i na područjima koja su smatrana tipično muškim.

Radnju sam podijelila na pet poglavlja vezanih uz žene, samostalnih po onome na što se odnose.

U prvom sam poglavlju izložila kratki prikaz društvenih, ekonomskih i političkih prilika u predratnom razdoblju, jer upravo to razdoblje uvelike utječe na Narodnooslobodilački pokret u Lici. U drugom sam poglavlju istraživala politički rad žena te spomenula skupštine i konferencije koje su se održavale na području Like i imale veliki utjecaj na politički život žena. Spomenula sam i zasjedanja AVNOJ-a, ZAVNOH-a, Prvo zasjedanje Antifašističkog fronta žena u Hrvatskoj kao i Prvi kongres žena. Također je ponuđen i prikaz o osnivanju, organizaciji i ulozi Antifašističkog fronta žena.

U trećem sam poglavlju analizom dostupne literature istražila vojni rad žena isključivo na području Like. U ovom ćemo poglavlju uvidjeti koja je uloga i zadaća Odbora antifašističkog fronta žena tijekom oslobodilačkog rata: istražila sam gdje je i kada osnovana Prva ženska partizanska postrojba, koje je njezino, ali i značenje ostalih ženskih postrojbi koje su osnovane na području Like. Nadalje izlaže se kroz kakvu su vojnu obuku žene morale proći kako bi uopće ušle u sastav postrojbe, zatim primjeri bitki u kojoj su partizanke Like sudjelovale i njihova uloga u tim bitkama. Spominju se i prve partizanske bolnice koje su osnovane u Lici te je analizirana uloga bolničkih tečajeva i njihov značaj za ratni period. Naposljetku se prikazuje veličina žrtve koju žene podnosile, a sve u cilju spašavanja ranjenika.

U četvrtom sam poglavlju na temelju literature koju sam našla, istražila kako je list *Žena u borbi* (1942) utjecao na žene, njihovo povezivanje i na prosvjeđivanje. Uvidjet ćemo potom da su važnu ulogu u prosvjeđivanju imali i analfabetski tečajevi, kursevi, ali i lička sijela. Koliko je uz postojeću literaturu moguće, izložen je i kratki prikaz stanja škola u Lici, njihovu radu i ulozi i organizaciji učiteljskih tečajeva.

Na kraju, u petom je poglavlju ponuđen uvid u postignuća borbi u kojima su žene sudjelovale i onoga što su izborile svojim učešćem u Narodnooslobodilačkoj borbi u kojoj su bile prisutne od samih početaka.

I. DRUŠTVENO-EKONOMSKI I POLITIČKI ŽIVOT U LICI U PREDRATNOM RAZDOBLJU

Kako bismo kroz ovaj rad što bolje mogli razumjeti ulogu antifašistkinja u Lici, najprije ću opisati predratni period toga kraja jer je taj period znatno utjecao na Narodnooslobodilački pokret u Lici. Na početku ću spomenuti društveno-ekonomske i političke prilike u Lici. Kada govorimo o ekonomskim prilikama, Liku karakterizira nerazvijeno gospodarstvo i beznačajna ulaganja temeljena na slabo razvijenoj poljoprivredi, koja su praćena velikom zaduženošću seljaka.¹ Otočki i brinjski kotar su ekonomsko zaostali krajevi: mali broj zaposlenih radio je u pilanama, šumariji, vojsci, željeznici, te pri učiteljskim zvanjima.² Kako nije bilo posla, mnogi muškarci odlaze u zemlje zapadne Europe u potrazi za poslom, a žena koja u ovim prilikama ostaje sama bavi se poljoprivrednim poslovima te uzgojem stoke.³ Osnovna se škola rijetko se pohađala, a žena se morala boriti da bi prehranila djecu koja su ujedno bila potrebna kao pripomoć u poljoprivredi i stočarstvu.⁴ Zbog navedenih razloga veliki broj žena u predratnom periodu u Lici je bio nepismen.

U predratnim danima, u zemlji su se pa i u Lici događala politička previranja: na čelo Partije 1937. godine dolazi Josip Broz Tito, dolazi do osnivanja KP Hrvatske, a Tito unosi nove metode političke borbe.⁵ Aktivnost Partije nakon dolaska Tita povećala se; Partija je osposobljavala svoje članove za predstojeće bitke, osnivani su kotarski komiteti i osnovan je Okružni komitet za Liku.⁶ S osnivanjem partijskih i skojevskih organizacija ideje prodiru i u lička sela, žene pohađaju analfabetske i domaćinske tečajeve i sve se više počinju zanimati za obrazovanje.⁷ U cilju okupljanja i revolucioniranja mase, komunisti djeluju kroz legalne organizacije *Seljačku slogu* i *Seljačko Kolo*, formirane između 1936. i 1938. godine, a unutar kojih su bile formirane posebno organizirane sekcije Saveza omladine i odvojene sekcije žena.⁸

Ženske sekcije radile su u mnogim selima Like: Babinu Potoku, Končarevu Kraju, Trnavcu, Turjanskom, Jezercu, Divoselu, Visuću.⁹ Rad je sekcija nailazio na poteškoće zbog

¹ Šoljan- Bakarić, Marija, *Kata Pejnović*, Zagreb, 1977., str. 13.

² Isto., str. 13.

³ Stojić, Desanka, *Prva ženska partizanska četa*, Karlovac, 1987., str. 9.

⁴ Isto., str. 9.

⁵ Bukvić, Milan, *Otočac i Brinje u NOB 1941.-1945.*, Otočac, 1971., str. 27.

⁶ Šoljan - Bakarić, Marija, *Kata Pejnović*, Zagreb, 1977., str. 14.

⁷ Stojić, Desanka, *Prva ženska partizanska četa*, Karlovac, 1987., str. 10.

⁸ Bukvić, Milan, *Otočac i Brinje u NOB 1941.-1945.*, Otočac, 1971., str. 27.

⁹ Stojić, Desanka, *Prva ženska partizanska četa*, Karlovac, 1987., str. 11.

neravnopravnog položaja žena i podcjenjivanja omladine od strane velikog broja seljaka tradicionalnih gledišta. To su bile prve organizacije koje su u političkom životu počele okupljati žene i omladinu te su kroz njihov rad stasali budući aktivisti. Značajnu ulogu u političkom radu odigrali su učitelji, studenti, đaci, ali naročito žene. Među naprednom studentskom omladinom posebno se ističu Ljubica Gerovac i Dušanka Gostović-Grubor.¹⁰ Ljubica Gerovac, dijete siromašnih roditelja iz Jezerana, u srednjoj se školi povezuje s komunističkim pokretom i postaje član SKOJ-a, dok na Zagrebačkom sveučilištu nastavlja s revolucionarnim radom te je izabrana za predsjednika studentskog odbora na Ekonomskom fakultetu.¹¹ Dušanka Gostović-Grubor, rodом iz Brinja, pristupa komunističkom omladinskom pokretu u karlovačkoj gimnaziji, a kasnije, tijekom studija u Zagrebu primljena je za člana SKOJ-a.¹² Jedna je od najistaknutijih ličnosti oslobodilačke borbe u Lici, Kata Pejnović, o kojoj ćemo više toga reći u narednim stranicama rada. Polovicom šestog mjeseca 1940. godine, komunisti Like održavaju svoju Prvu okružnu konferenciju KPH za Liku na Plitvičkim jezerima i izabiru svoj prvi okružni komitet KPH za Liku te se do 1940. godine formiraju mnoge partijske organizacije i potom organizacijski jačaju u Lici.¹³ Na I. Okružnoj partijskoj konferenciji Like izabran je Okružni komitet od sedam članova među kojima je bila Kata Pejnović.¹⁴ Jedan od najvažnijih zadataka postavljenih na Prvoj Okružnoj konferenciji bilo je proširenje rada sa ženama.

Peta zemaljska konferencija KPJ održana je 1940. godine u Zagrebu, a konferencija je posvetila veliku pozornost radu sa ženama te se na konferenciji govorilo o ženama kao važnom faktoru u političkoj borbi.¹⁵ Među članovima većinom su bile intelektualke koje su studirale u Zagrebu ili Beogradu, a među njima su bile i već prethodno spomenute Ljubica Gerovac i Dušanka Gostović. Brzi uspjesi Njemačke u osvajanju Europe ojačali su sporazumom Cvetković-Maček pozicije srpske i hrvatske buržoazije, koja se u vanjskoj politici približava silama Osovine, a u unutarnjoj politici obračunava s demokratskim i revolucionarnim pokretom.¹⁶ Provodeći zadatke Partije, komunisti otočkog i brinjskog kotara poduzimaju čitavi niz akcija na okupljanju naroda u antifašistički pokret. Komunisti su objašnjavali narodu kako treba ići u vojne jedinice i boriti se protiv neprijatelja ako dođe do

¹⁰ Bukvić, Milan, *Otočac i Brinje u NOB 1941.-1945.*, Otočac, 1971., str. 40.

¹¹ Ščapec, Saša, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb, 2013., str. 46.

¹² Bukvić, Milan, *Otočac i Brinje u NOB 1941.-1945.*, Otočac, 1971., str. 40.

¹³ Šoljan-Bakarić, Marija, *Kata Pejnović*, Zagreb, 1977., str., 16.

¹⁴ Isto, str. 17.

¹⁵ Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd, 1972., str.124.

¹⁶ Bukvić, Milan, *Otočac i Brinje u NOB 1941.-1945.*, Otočac, 1971., str. 43.

napada na Jugoslaviju. Dana 25. 3. 1941. godine vlada potpisuje protokol o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu.¹⁷

U cijeloj se zemlji širio pokret nezadovoljnih stanovnika te pokretu se pridružuju komunisti koji protestiraju i traže rušenje vlade i razbijanje Trojnog pakta. Komunisti otočkog i brinjskog kotara održavaju sastanke, objašnjavaju narodu kritičnu situaciju u kojoj se našla Jugoslavija. Već 6. travnja 1941. njemačke i talijanske fašističke divizije bez objave rata napadaju Jugoslaviju, a kralj i vlada bježe u inozemstvo.¹⁸ Dana 15. travnja 1941. godine javlja se glas slobode, Proglas Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije koji je upućen svim narodima Jugoslavije, borba za istinsku nacionalnu nezavisnost svih naroda preuzimaju komunisti i radnička klasa Jugoslavije.¹⁹

¹⁷ Matković, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 2002., str. 20.

¹⁸ Isto, str. 20.

¹⁹ Šoljan-Bakarić, Marija, *Kata Pejnović*, Zagreb, 1977., str. 20

II. POLITIČKI RAD ŽENA ZA VRIJEME NOR-a

2.1. Od Drvarske konferencije do Prvog Zemaljskog Antifašističkog vijeća Narodnog oslobođenja Hrvatske

Komunistička partija je u predratnom razdoblju težila tome da se žene trebaju organizacijski povezati i sudjelovati u političkom životu. Nakon okupacije sva su ženska društva bila raspuštena, no Partija je aktivistkinjama dala zadatak daljnje okupljanja žena u NOP te formiranja aktiva žena svih slojeva i zanimanja i održavanja sastanaka na kojima se čitala politička literatura.²⁰

U oslobođenom je Drvaru 21. kolovoza 1941. godine, održana Skupština žena i ženske omladine na kojoj prvi puta javno istupaju žene, seljanke iz drvarske doline.²¹ Na konferenciji su prisustvovala i žene iz Like te će one biti organizatori AFŽ-a u svom kraju, a među njima su se nalazile Naranča i Dušanka Končar te Draga Bogdanović.²² To je bio prvi ratni dokument koji je pokrenuo intenzivniji rad s ženama i imao jaki politički efekt te koji svjedoči o početku djelovanja žena u Hrvatskoj.²³

Iz Rezolucije: *U času kada narodi Jugoslavije u čvrstom jedinstvu ustaju u borbu za slobodu i ravnopravnost, u borbu protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu plaćenika, u času kada se ostvaruje zajednički front svih naroda protiv hitlerizma - te najveće kuge čovječanstva, mi žene i djevojke pozdravljamo narodnooslobodilačke borce našeg kraja. Pozdravljamo borbu naših očeva, muževa, sinova, braće koji danas junački stoje iza busija na frontovima našim, kao čuvari naših ognjišta i života.*²⁴

Nadalje odmah nakon Drvarske konferencije 11. rujna 1941. godine u Donjem Lapcu održan je sastanak Okružnog komiteta KPH za Liku te se na toj Konferenciji, uz razmatranje političke situacije i stanja partijske organizacije Like, ukazuje na još veću potrebu rada sa

²⁰ Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd, 1972., str. 124.

²¹ Šoljan-Bakarić, Marija, *Kata Pejnović*, Zagreb, 1977., str. 26.

²² *Žene Hrvatske u NOB*, I, 19-20. Rezolucija sa skupštine žena Drvarske doline od 21. VIII. 1941.

²³ Sklevicky, Lydia, *Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme NOB-a 1941-1945*. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1984., str. 83-121., str. 90.

²⁴ *Žene Hrvatske u NOB*, I, 19-20. Rezolucija sa skupštine žena Drvarske doline od 21. VIII. 1941.

ženama u Lici.²⁵ Žene su birane u Odbore narodne pomoći i prve Narodnooslobodilačke odbore. Odbori su već tijekom ljeta i jeseni 1941. godine preimenovani u Odbore Antifašističkog fronta žena i bili su organizacijski povezani.²⁶

Centralni komitet KPH izdao je 6. prosinca 1941. godine Okružnicu br. 4. u kojoj se daju upute o osnivanju Antifašističkog fronta žena koja ulazi u sastav Narodnooslobodilačke fronte, s ciljem da se poveže što veći broj žena te da se žene svih slojeva, bez obzira na njihovu političku, nacionalnu i vjersku pripadnost, uključe u Narodnooslobodilačku borbu.²⁷

Zadaci AFŽ bili su aktiviranje i pokretanje širokih slojeva žena u Narodnooslobodilačkoj borbi, pružanje pomoći Narodnooslobodilačkim partizanskim odredima svim raspoloživim sredstvima, veličanje SSSR-a i njegove vodeće uloge u borbi za uništenje fašizma, borba protiv terora ustaške vlasti i okupatora, borba za ravnopravnost žena i muškaraca u tvornicama i radionicama, borba protiv slanja žena u Njemačku gdje su izložene teroru i gladi, borba protiv izvoza hrane i goriva suprotstavljene zemlje fašista te vođenje antifašističke propagande.²⁸

Kada je u pitanju AFŽ, na čelu je organizacije Antifašistički odbor žena za Hrvatsku, a u pojedinim pokrajinama, primjerice u Lici, osniva se AOŽ za tu pokrajinu; zbog lakšeg okupljanja žena u velikim gradovima, osnivaju se AOŽ-i po zanimanjima.²⁹ U Lici je formiran Inicijativni okružni odbor. Predsjednica Inicijativnog okružnog odbora za Liku bila je Kata Pejnović te je ona i održavala sastanke s ličkim ženama.³⁰ Žene su slušale na sastancima promatrane kao nova interesna grupa te je stupanje u zajedničku borbu promatrano kao put ka postizanju ravnopravnosti kroz Narodnooslobodilačku borbu te je velik broj žena upravo zahvaljujući političkim sastancima ulazio u NOB.

Prvi je zadatak AFŽ-a bio oslobodjenje zemlje od neprijatelja, no AFŽ je osnovan kako bi žene koje su kulturno i politički ostale na margini, mogle biti osamostaljene za rješavanje svih pitanja borbe i političkog života – organizacija je, dakle, imala emancipacijsku funkciju³¹

²⁵ *Žene Hrvatske u NOB*, I, 36. Analiza rada i zaključci sa sastanka Okružnog komiteta KPH za Liku od 11. rujna 1941.

²⁶ Ščapec, Saša, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb, 2013., str. 21.

²⁷ Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd, 1972., str. 124.

²⁸ *Žene Hrvatske u NOB*, I, 57. Iz okružnice br. 4. Centralnog komiteta KPH od 6. 12. 1941. O organizaciji i zadacima AFŽ

²⁹ Isto,

³⁰ Šoljan-Bakarić, Marija, *Kata Pejnović*, Zagreb, 1977., str. 29.

³¹ Sklevicky, Lydia, *Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme NOB-a 1941-1945.* "Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1984., str. 83-121., str. 98.

U siječnju 1942. godine Okružni komitet KPH za Liku formirao je Inicijativni odbor AFŽ-a za Liku, a nešto se kasnije, u selima, formiraju seoski odbori AFŽ-a te potom i kotarski odbori žena. Prvi odbori AFŽ-a formirani su u oslobođenim selima otočkog i brinjskog kotara Gornjeg kraja, Škarama i Dabru, ali do osnivanja dolazi i u neoslobođenim selima općinama Vrhovine i Brlog.³²

Početkom 1942. formirani su kotarski odbori AFŽ-a u kotarevima Korenica, Udbina, Otočac, Brinje, Gračac.³³ U prvi kotarski odbor AFŽ-a za otočki kotar ušle su Julka Skendžić, predsjednica; Neđa Marijan, tajnica; Stojanka Aralica, Mileva Kmezić, Anica Uzelac, Marta Aralica, Mara Hinić, Ružica Bobić, Dara Puhalo, Anka Nećak, dok su u prvi kotarski odbor AFŽ-a koji je izabran u brinjskom kotaru ušle Dušanka Gostović-Grubor, predsjednica; Julka Rajačić, tajnica; Misa Bukvić, Marija Božanić, Mara Maljković, Kaja Hajduhović, Milka Kosovac, Marija Sertić.³⁴

Dana 24. svibnja 1942. godine u Korenici održana je velika svečana skupština žena, a o značaju skupštine govori i dolazak Hrvatica s Plitvica, Prijeboja, Ljubova, Bunića.³⁵ Ono što je važno za ovu Konferenciju jest da hrvatske žene počinju razumjeti kako se trebaju zajednički boriti sa srpskim ženama. Na skupštini su se birali delegati za skupštinu Like, a žene su same birale svoja vodeća rukovodstva. Na konferenciji su govorile i Kata Pejnović, Milka Šolaja, Pera Prica, Pepica Šaban, Mara Mažar.³⁶

Prva Okružna konferencija AFŽ-a za Liku održana je 15. rujna 1942. godine u Šalamuniću, trajala je dva dana i na njoj se okupilo više od 160 delegata iz čitave Like.³⁷ Značajnost je konferencije vidljiva u tome što je njezinim održavanjem dokazano kako je organizacija žena u Lici ojačala, a na konferenciji su uočeni uspjesi, ali i neuspjesi o radu žena te je izabrano novo rukovodstvo.

Nadalje na konferenciji je zaključeno kako su žene jednogodišnjom radom izvršile veliki preokret – postale su ravnopravne s muškarcima i sve su češće aktivne u narodnoj vlasti. Radi političkog izdizanja žene su išle na političke kursove i pohađale političke zborove.

³² Bukvić, Milan, *Otočac i Brinje u NOB 1941-1945.*, Otočac, 1971., str. 117.

³³ Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd, 1972. str. 125

³⁴ Bukvić, Milan, *Otočac i Brinje u NOB 1941-1945.*, Otočac, 1971., str. 117.

³⁵ *Žene Hrvatske u NOB, I*, 97-98. Skupština žena u Korenici

³⁶ Isto.

³⁷ *Žene Hrvatske u NOB, I*, 133-136, Prva okružna konferencija AFŽ za Liku održana 15. rujna 1942. u Šalamuniću

Na konferenciji je rečeno kako je potrebno u borbu uključiti i one žene koje su dotad bile samo promatrači te se treba težiti što većem jedinstvu hrvatskih i srpskih žena. Konferencija je izabrala novi Okružni odbor AFŽ- a od 15 članova, na čelu kojeg je za predsjednicu izabrana Kata Pejnović, a za tajnicu Jela Bičanić, dok su ostale članice bile Smilja Pokrajac, Zorka Kovač, Marija Katić, Stojanka Aralica, Dušanka Gustović-Grubor, Milka Šolaja, Mileva Milojević, Dara Čudić, Milka Utvić, Danica Buzović, Gaga Žiljić, Danica Brozović, Marija Glumičić, Pepica Šaban.³⁸ U vrijeme održavanja konferencije u Lici radi 203 odbora AFŽ-a, od toga 180 na oslobođenom teritoriju i 23 na neoslobođenom teritoriju.³⁹

Dva povijesna događaja koja su se dogodila potkraj 1942. godine, a imala su jak politički utjecaj na žene su Prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća Narodnog oslobođenja Jugoslavije u Bihaću i Prva zemaljska konferencija Antifašističkog fronta žena u Bosanskom Petrovcu.

Dana 26. i 27. studenog 1942. godine u oslobođenom Bihaću održano je Prvo Antifašističko Vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije koje je bilo prvo političko predstavništvo partizanskog pokreta na području bivše Jugoslavije, a za predsjednika Izvršnog odbora odabran je hrvatski političar i odvjetnik Ivan Ribar.⁴⁰ Na zasjedanju su sudjelovali delegati Komunističke partije i SKOJ-a, Narodnooslobodilačka vojska, AFŽ, Narodnooslobodilačka fronta, a za delegata i vijećnika Prvog zasjedanja AVNOJ-a izabrana je Kata Pejnović.⁴¹ Na Prvom zasjedanju AVNOJ-a Ličanka Kata Pejnović među vijećnicima je bila jedina žena, ali ujedno i prva žena Jugoslavije koja je narodni predstavnik. Nadalje Pejnović je imala veliki utjecaj na stanovništvo Like budući da je putovala po selima otočkog i brinjskog kotara te objašnjavala ženama značaj, zadatke te odluke AVNOJ-a.

Organizacija AFŽ do Prve zemaljske konferencije AFŽ postiže značajne rezultate; visok broj odbora AFŽ i pružanje pomoći Narodnooslobodilačkom pokretu. Odbori AFŽ-a imaju važnu ulogu u mobilizaciji žena koje nisu imale nikakav udio u političkom životu te su i važna značajka u političkom radu KPJ. Nadalje drugi važni povijesni događaj bio je Prva zemaljska konferencija AFŽ-a Jugoslavije, održana od 6. do 8. prosinca 1942. godine u Bosanskom Petrovcu, a na kojoj je prisustvovalo čak 166 delegatkinja.⁴² Konferencija je održana u cilju

³⁸ Isto.

³⁹ Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd, 1972., str. 125.

⁴⁰ Pavličević, Dragutin, *Povijest Hrvatske*, Zagreb, 2002., str. 447.

⁴¹ Šoljan-Bakarić, Marija, *Kata Pejnović*, Zagreb, 1977., str. 37

⁴² Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, str. Beograd, 1972., str. 125.

koordiniranja rada AFŽ-a i žena na oslobođenom teritoriju te povezivanju sa ženama na neoslobođenom teritoriju.⁴³

Delegati Hrvatske na I. konferenciji AFŽJ iz Like bile su Kata Pejnović, Jela Bićanić, Dara Čudić- Vujnović, Mileva Milojević, Pepica Šaban, Stojanka Aralica, Smilja Popović, Ana Vujnović.⁴⁴ U političkom smislu, biti delegat na nekoj konferenciji iznimna je čast.

Na Konferenciji je prisutan i Tito koji je rekao kako AFŽ ima višestruki značaj: *Žene se bore danas rame uz rame, sa svima narodima Jugoslavije protiv zvjerskih okupatorskih osvajača i protiv njihovih domaćih izdajničkih slugu. One se bore za slobodu i nezavisnost svojih naroda, one se bore protiv fašističkog sistema, srednjovjekovnog ropstva kakav postoji u Njemačkoj. One se bore za nezavisnost svojih naroda, a to je sastavni dio jedne velike borbe za njihovu ravnopravnost. Ova današnja skupština ima povijesno značenje. Ja se ponosim tim što stojim na čelu armije u kojoj ima ogroman broj žena. Naše žene, kćeri, majke, učestvuju s puškom u ruci. Ja mogu kazati da su žene u ovoj borbi po svojem heroizmu po svojoj izdržljivosti, bile i jesu na prvom mjestu i u prvim borbenim redovima i našim narodima Jugoslavije čini čast što imaju takve kćer.*⁴⁵

Nadalje Titovo obraćanje ženama predstavlja značajan događaj za žene budući da se u njegovu govoru ističe značaj AFŽ-a te sudjelovanja žena u Narodnooslobodilačkoj vojsci.

Konferencija je imala radni karakter: Mitra Mitrović održala je politički referat O *antifašističkom pokretu žena u okviru Narodnooslobodilačke borbe*, a Cana Babović je održala referat o *Organizacijskim pitanjima i zadacima AFŽ*.⁴⁶

Kada je Konferencija završena, donesena je Rezolucija u kojoj se kaže: *U toku oslobodilačkog rata dogodio se povijesni preokret. Stupajući u borbu za oslobođenje svoga naroda žene dobivaju ravnopravnost s muškarcem. U redovima Narodnooslobodilačke vojske i na oslobođenoj teritoriji, žene su stekle potpunu ravnopravnost, u vojsci zauzimaju sve političke i vojne funkcije, na oslobođenoj teritoriji dobile su pravo biranja i pravo da budu izabrane, postale su članovi AVNOJ-a, te Narodnooslobodilačkih odbora.*⁴⁷

⁴³ Sklevicky, Lydia, *Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme NOB-a 1941-1945.* Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1984., str. 83-121., str 91.

⁴⁴ Šoljan-Bakarić, Marija, *Kata Pejnović*, Zagreb, 1977., str. 42.

⁴⁵ *Žene Hrvatske u NOB*, I. 171. Govor druga Tita

⁴⁶ Sklevicky, Lydia, *Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme NOB-a 1941-1945.* Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1984., str. 83-121., str. 92.

⁴⁷ *Žene Hrvatske u NOB*, I, 181-183., Rezolucija

Izabran je Glavni odbor AFŽ-a Jugoslavije i Izvršni odbor, a za predsjednicu je izabrana Kata Pejnović.⁴⁸

AFŽ također ima važnu ulogu: oko AFŽ-a okupljaju su se žene svih narodnosti i vjera čiji je cilj veće jedinstvo žena i njihova aktivnost u izgradnji narodne vlasti. Najvažniji zadaci definirani Konferencijom su: povezivanje, učvršćivanje, osamostaljivanje organizacije AFŽ, pomaganje vojsci, aktivno uključivanje žena kako bi zajedno s muškarcima sudjelovale u oružanim akcijama protiv okupatora, pristupanje analfabetskim tečajevima u borbi protiv nepismenosti što je ujedno i najvažniji ujedno korak za politički napredak žena.⁴⁹

2.2. Od Prve konferencije Antifašističkog fronta žena Hrvatske do I. Kongresa Antifašistkinja u Hrvatskoj

Tijekom 1943. godine partizanski pokret je brojčano rastao, razbijena je IV. neprijateljska ofenziva, a vijećnici AVNOJ-a u ličkom selu Ponorima 2. ožujka osnivaju Inicijativni odbor za pokretanje novog zemaljskog vijeća za Hrvatsku.⁵⁰ Odbor prelazi u Otočac nakon oslobađanja Gacke doline i tamo razvija svoju aktivnost. 13. i 14. lipnja 1943. u Otočcu i Plitvicama održano je Prvo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, a za predsjednika Izvršnog odbora izabran je pjesnik Vladimir Nazor.⁵¹ Nešto kasnije na Plitvičkim jezerima donesena je i Plitvička rezolucija o zadacima i ciljevima Narodnooslobodilačke borbe.

Osim zasjedanja ZAVNOH-a, u Otočcu je održan važan politički skup – 11. lipnja u Otočcu započela je Prva konferencija Antifašističke fronte žena Hrvatske.⁵² AFŽ se od početka osnivanja pa sve do Prve konferencije AFŽ-a Hrvatske nije prekidaio; u njega su dolazile žene svih nacionalnosti, a politički je utjecaj među ženama rastao kao i broj članica AFŽ-a. Predsjednica AFŽ-a Jugoslavije, Kata Pejnović, otvorila je konferenciju te definirala značaj konferencije: žene Hrvatske su se prvi put organizirano sastale da analiziraju sav svoj rad tijekom Narodnooslobodilačke borbe kako bi još organiziranije pristupile radu.

⁴⁸ Šoljan-Bakarić, Marija, *Kata Pejnović*, Zagreb, 1977., str. 48.

⁴⁹ *Žene Hrvatske u NOB*, I., 181-183., Rezolucija

⁵⁰ Mataušić, Nataša, Šimunković Mario, *ZAVNOH stvaranje narodne vlasti*, Zagreb, 2014., str. 8.

⁵¹ Pavličević, Dragutin, *Povijest Hrvatske*, Zagreb, 2002., str. 451.

⁵² *Žena u borbi*, Glasilo AFŽ Hrvatske, god.1., br. 2, str. 2-4.

Naročito je dojam na žene ostavio govor Vladimira Bakarića koji je rekao sljedeće:

*Nama su u sasvim svježoj uspomeni oni prvi dani naše borbe, kada su borci uzeli pušku u ruke, kada je žena krpala, prala i njegovala naše borce. Nama su u svježoj uspomeni one mase žena koje su sudjelovale u prekopavanju cesta, u rušenju komunikacija, koje su sudjelovale u borbi s rogljama u ruci. Mi danas na ovom stupnju Narodnooslobodilačke borbe, na ovom stupnju, narodnooslobodilačke vojske s ponosom govorimo svuda, da naša vojska nije vojska kao svaka druga vojska, naša vojska je vojska žena. U našoj vojsci ima mnogo žena boraca, koji sudjeluju u njoj kao borci, koje sudjeluju jednako bez obzira na spol. To se još u povijesti naroda nije dogodilo, to služi na čast ženama, o toj pojavi se govori u svijetu. Velika je čast govoriti ime vojske u kojoj se i žene bore.*⁵³

Zbog opasnosti, konferencija je nastavila rad u selu Prozor pokraj Otočca, a tamo su uvodne referate iznijele Anka Berus i Jela Bićanić. Anka Berus je, između ostalog, rekla : *Kada je narod stvarao svoju prvu demokratsku narodnu vlast, čiji je zadatak da učvrsti svoje borbene redove, morala je u svoje redove da uvede i žene. Sudjelovanje žena u javnom životu nije plod traženja ravnopravnosti od strane žena, ona nije ništa tražila za sebe već je davala sve od sebe, a ravnopravnost koju je postigla bila je nužda, koju je sam razvoj i širina borbe tražila.*⁵⁴ Berus je naglasila da su žene doživjele veliku promjenu u svom životu; sudjelovanjem u borbi zajedno s muškarcima, sudjelovanjem u narodnoj vlasti i ulaskom u javni život, one su doživjele ravnopravnost s muškarcima.

Jela Bićanić također je iznijela svoj referat te govorila o AFŽ-u i njegovu razvoju, o zadacima i rezultatima. Bićanić ističe kako je organizacija porasla te naglašava kako su žene kroz borbu došle do visoke političke svijesti. Na kraju je svojega referata rekla: *Velika je dobit što smo mi žene izgradile svoju organizaciju. Borbom u organizaciji, stekle smo ravnopravnost i ugled i sve tekovine novog života naroda i nas žena.*⁵⁵

Važno je naglasiti, a to možemo i zaključiti iz govora Anke Berus, Vladimira Bakarića, Jele Bićanić, da su žene u toku Narodnooslobodilačke borbe stvorile novu demokratsku narodnu vlast i sudjelovale u izgradnji narodne vlasti te je tako ukinuta i njihova politička zapostavljenost. Takav je zaključak vidljiv i u kasnijem dokumentu, Rezoluciji AFŽ-a

⁵³ *Žena u borbi*, Glasilo AFŽ Hrvatske, god.1., br. 2, str. 5-6.

⁵⁴ *Žene Hrvatske u NOB*, I, 284.- 292., Referat Anke Berus

⁵⁵ *Žene Hrvatske u NOB*, I, 292.-301., Organizacioni referat Jele Bićanić

Hrvatske.⁵⁶ U Rezoluciji se govori o zadacima koji stoje pred organizacijom, a to su: ojačavanje političkog rada s ženama te s onima koji još nisu dovoljno aktivni, razvijanje rada na pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci, aktivnost žena u pitanju pomoći ZAVNOH-a i NOO-ima u proširenju borbe, jačanje kulturno-prosvjetnog rada, organiziranje političkih kurseva, učvršćivanje svih odbora AFŽ-a, od seoskih i mjesnih, do Glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske.⁵⁷ Konferencija je bila značajna zbog organiziranja antifašistkinja u Lici. U Lici je utjecaj ustaša i četnika još uvijek jak te se zato na konferenciji još jasnije definiralo ciljeve i zadatke Narodnooslobodilačke borbe. Žene otočkog i brinjskog kotara učestvovala su u pripremama konferencije i pratila njezin rad. Konferencija je imala golemi utjecaj na širenje i jačanje organizacije AFŽ-a Hrvatske, a za prvu je predsjednicu izabrana Maca Gržetić, radnica iz Zagreba i članica Centralnog odbora AFŽ-a Jugoslavije.⁵⁸

Drugo zasjedanje ZAVNOH-a održano je 14. listopada 1943. godine u Plaškom, a znakovito je po tome što je pokazalo kako se kroz ustanak, dakle proširenje oružanog narodnog ustanka na sve krajeve Hrvatske preko ZAVNOH-a, ujedinjuju sve snage hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj koje su uključene u Narodnooslobodilački pokret Jugoslavije, što se tumači kao interes svih narodne mase Hrvatske za slobodnom Hrvatskom u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji.⁵⁹

Na II. zasjedanju ZAVNOH-a govorila je i Maca Gržetić koja kaže: *Put, kojim je žena Hrvatska pošla, jest pravedan put, a taj pravedan put, koji nam je pokazala Komunistička partija, jest sveti put, kojim žene Hrvatske idu da bi konačno došle do svog oslobođenja. Žena Hrvatske pošla je u borbu, koju vode narodi Hrvatske, potpuno svjesna, jer ima pred očima samo jedno, a to je da obrani zemlju od okupatora i svih narodnih izdajnika. Naša žena na oslobođenom teritoriju danas osjećaju plodove svoje borbe. Danas su žene ušle u najviša narodna politička tijela, kao što su ZAVNOH-a i AVNOJ-a, te one danas sa svojim drugovima ravnopravno odlučuju o sudbini svojeg naroda. U budućnosti ženi u Hrvatskoj, nameću se važni zadaci, ti zadaci su u tome da se obrane tekovine svete i krvave borbe. Žene Hrvatske će i dalje pridonositi svoje žrtve i skupa sa svojom NOV učiniti sve da unište narodne neprijatelje.*⁶⁰

⁵⁶ *Žene Hrvatske u NOB, I*, 301.-303., Rezolucija

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Bukvić, Milan, *Otočac i Brinje u NOB*, Otočac, 1971., str. 338.

⁵⁹ *Žena u borbi*, Glasilo AFŽ Hrvatske, god. 1., br. 5-6, str. 3

⁶⁰ *Žene Hrvatske u NOB, I*, 397., Govor vijećnika ZAVNOH-a Mace Gržetić

Na II. zasjedanju ZAVNOH-a naglašena je aktivnost žena koje su učestvovalе u Narodnooslobodilačkoj borbi; AFŽ Hrvatske koji okuplja žene postaje aktivni pomagač političkom predstavništvu jer su žene odlučivale o sudbini naroda ravnopravno s muškarcima, pomagale rad Narodnooslobodilačkih odbora i aktivno učestvovalе u političkom životu s njima, a zajedno s muškarcima se i borile. Žene su postale čvrst temelj Narodnooslobodilačkog pokreta. Kroz dvije i pol godine svojega postojanja AFŽ je postigao velike uspjehe, okupio velik broj žena iz svih slojeva, uspostavio široku mrežu odbora, odigrao važnu ulogu u političkom napretku žena; žene su sudjelovale na sastancima i konferencijama, raspravljale o političkim pitanjima; žene su se osposobljavale u rješavanju političkih pitanja kao i pitanja koja se tiču svih žena.

Završni čin, pretvaranje ZAVNOH-a u političkog predstavnika partizanske Hrvatske i prelaženje u Sabor Federalne Države Hrvatske, dogodio se na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom, 8. i 9. svibnja 1944. godine.⁶¹ Na zasjedanju se donosi odluka o izgradnji Hrvatske kao demokratske, federalne države u Federativnoj Jugoslaviji, a na skupštini narodnih predstavnika ZAVNOH se uspostavlja kao vrhovno, zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo i najviši organ državne vlasti Federalne Hrvatske.⁶² Skupština donosi *Deklaraciju o pravima naroda* i odluke o ustrojstvu i poslovanju Narodnooslobodilačkih odbora i skupština na svim nivoima.⁶³

ZAVNOH je postao prvi slobodni demokratski sabor na kojem su predstavnici Hrvata, Srba i nacionalnih manjina rješavali pitanja narodnog i državnog života Hrvatske. Zbog čega se smatra kako je riječ o narodnom saboru u kojemu dolazi do izražaja demokratska volja Hrvata i Srba.⁶⁴ Deklaracijom *o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske* utvrđena su načela demokratskog poretka na kojima se temelji Federalna Hrvatska, te je proširena i demokracija organa narodne vlasti NOO-a kao osnovnih organa državne vlasti u demokratskoj Hrvatskoj.⁶⁵ Na zasjedanju je donesena *Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske*, a u Članku 3. stoji: *Žene uživaju sva prava jednako kao i muškarci*", Članak 7. *Izbornopravo u demokratskoj Hrvatskoj vrše birači tajnim glasovanjem na osnovu općeg, jednakog i neposrednog prava.*⁶⁶ Ženama su po prvi puta ozakonjena prava, one su tijekom učestvovanja u trogodišnjoj borbi pokazale kako su se

⁶¹ Pavličić, Dragutin, *Povijest Hrvatske*, 2002, str. 452.

⁶² Isto.

⁶³ Šoljan-Bakarić, Marija, *Kata Pejnović*, Zagreb., 1977., str. 60.

⁶⁴ *Žena u borbi*, Glasilo AFŽ Hrvatske, god. II., br. 9, str. 3

⁶⁵ Isto, str. 3.

⁶⁶ *Žene Hrvatske u NOB*, I., 464. Iz deklaracije o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske

borile za bolju budućnost žena. Žene su pokazale da mogu sudjelovati u političkom životu te da same biraju narodnu vlast i u njoj sudjeluju. Za članove predsjedništva ZAVNOH-a, izabrane su Kata Pejnović i Maca Gržetić.⁶⁷ Dana 14. travnja 1945. godine formirana je Prva vlada Federalne Hrvatske, a Anka Berus je izabrana za ministra financija⁶⁸ što nam govori o ravnopravnosti žena i njihovom sudjelovanju u politici. Dana 15. svibnja 1945. godine, dan nakon formiranja vlade, došlo je do oslobođenja zemlje te je završen četverogodišnji oslobodilački rat.⁶⁹

Nekoliko mjeseci kasnije, 22. srpnja 1945. godine započeo je I. kongres Antifašistkinja Hrvatske u Zagrebu, što je ujedno bio i prvi sastanak žena u slobodnoj državi. Na kongresu je sagledan sav rad žena u Narodnooslobodilačkom ratu te su žene prihvatile nove zadatke u oslobođenoj zemlji.⁷⁰ Kongresu AFŽH-a prisustvovao je predsjednik ZAVNOH-a Vladimir Nator, predsjednik prve Narodne vlade Hrvatske Vladimir Bakarić, delegacija Sovjetskog saveza, predstavnik Jugoslavenske armije, predsjednica AFŽH-a Cana Babović.⁷¹ Dolazak četiri tisuće delegatkinja iz svih krajeva Hrvatske na kongres pokazao je da se u životu žena dogodio veliki preokret i da su žene aktivne u političkom životu. Maršal Tito telegramom je zahvalio ženama Hrvatske te im ukazao na daljnje zadatke u oslobođenoj domovini: *Ja sam uvjeren, da ćete vi, žene antifašistkinje Hrvatske, znati sačuvati ono zašto ste se borile zajedno sa vašim drugovima na bojnopolju i u pozadini, a to ćete uspjeti samo na taj način. ako uložite sve snage u naporu na za izgradnju naše zemlje — za učvršćenje naše narodne vlasti i za podizanje privrede, za podizanje kulturnog nivoa našeg naroda, za pravilno vas pitanje naše djece, za očuvanje krvlju najboljih sinova naše zemlje stečenog bratstva među našim narodima. Obratite na ovu tekovinu najveću pažnju, jer će nju još dugo vremena ugrožavati neprijatelji naše nove Jugoslavije.*⁷²

Dakle, jedan od najvažnijih zadataka koji se postavio pred žene očuvanje je narodne vlasti, obnova i izgradnja zemlje, pojačavanje rada na prosvjećivanju naroda. Svojim učešćem u borbi, žena je postala politički faktor, ona je svjesna dužnosti i odgovornosti stupanja u politički život. Žena, sudjelujući na izborima koji su se provodili na oslobođenim teritorijima, treba dokazati svoju odanost sustavu. Tijekom narodnooslobodilačkog rata, narod stvara

⁶⁷ Isto., str. 464.

⁶⁸ Sklevicky, Lydia, *Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme NOB-a 1941-1945*. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1984., str. 83-121., str. 97.

⁶⁹ Šunjara, Vinko, *Zašto Antifašizam?*, Zagreb, 2013., str. 26.

⁷⁰ Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd, 1972., str. 135.

⁷¹ Šoljan-Bakarić, Marija, *Kata Pejnović*, Zagreb, 1977., str. 64.

⁷² *Žene Hrvatske u NOB*, II, Telegram Maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita I. Kongresu AFŽ Hrvatske

narodnooslobodilačke odbore, svoju demokratsku vlast, a žene su aktivno sudjeluju, politička zapostavljenost žena više nije problem kao što je to bilo nekoliko godina ranije: politička se slika promijenila, a narodna vlast je postala je demokratska vlast.⁷³

III. VOJNA DJELATNOST ŽENA ZA VRIJEME NOR-a

3.1. Vojna djelatnost žena u prvoj godini rata

Godine 1941. veliki broj žena otočkog i brinjskog kotara pomaže Narodnooslobodilački pokret i sve do kraja narodnooslobodilačkog rata njihova će uloga biti značajna. Nakon okupacije Kraljevine Jugoslavije i organiziranja NOP-a Jugoslavije, došlo je do osnivanja odbora aktivistkinja NOP-a za prikupljanje odjeće, obuće, hrane, sanitetskog materijala, brizi o ranjenicima, mobilizacije bolničarki u sanitetsku službu; odbori su se tijekom jeseni 1941. nazivali Odbori antifašističkog fronta žena te su bili povezani.⁷⁴ Odbori su bili aktivni već u početnoj godini rata te su stvorili rezerve hrane i odjeće. U Drvaru 21. kolovoza 1941. godine, kada je održana konferencija žena, kao temeljni zadatak postavlja se pomoć fronti i organiziranje žena.⁷⁵

U Donjem Lapcu, 7. rujna 1941. godine, održana je skupština žena Like. Nakon skupštine žene su počele organizirati krojačke radionice, tkati zavoje za bolnice, plesti odjevne predmete za partizane.⁷⁶ Početkom prosinca 1941. formiran je u Lici Inicijativni Okružni odbor za Liku.⁷⁷ U prvo se vrijeme rad s ženama odvijao preko partijskih organizacija i kotarskih komiteta kao cjeline, za rad sa ženama u Kotarskom komitetu KPH za Otočac bila je zadužena Stojanka Aralica, a u brinjskom kotaru Dušanka Gostović-Grubor.⁷⁸

Jedan od prvih zadataka žena bilo je i sprječavanje odnašanja hrane na tržište; one bi vraćale svakoga tko se pojavio s torbom hrane, jer se nije smjelo dogoditi da namirnice dođu

⁷³ Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd, 1972., str. 135.

⁷⁴ Ščapec Saša, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb, 2013., str. 21.

⁷⁵ *Žene Hrvatske u NOB*, I, 19-20, Rezolucija Skupštine žena Drvarske doline

⁷⁶ *Žene Hrvatske u NOB*, I, 36. Analiza rada i zaključci sa sastanka Okružnog komiteta KPH za Liku od 11. rujna 1941.

⁷⁷ Ščapec Saša, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb, 2013., str. 22.

⁷⁸ Bukvić, Milan, *Otočac i Brinje u NOB 1941-1945*, Otočac, 1971., str. 113

u ruke protivničke strane. U otočkom kotaru na tom zadatku se isticala Ankica Skendžić.⁷⁹ Postojale su brojne akcije tijekom kojih su žene po noći rezale klasove žita i odnašale ih u vrećama kako bi nahranile muševce i djecu, a parola NOB-a je glasila: *Ni zrno žita okupatoru, ni pedelj zemlje ne smije biti neobrađeno*.⁸⁰ Lička su sijela također dobila drugačiji izgled; to nisu bili više neozbiljni sastanci djevojaka i momaka, nego su mjesta radnih akcija; za partizane su se plele majice, čarape, rukavice, vezle crvene zvijezde na kape i ručnike, krpala se i prala roba dok bi partizani dolazili iz borbe. Najpoznatije su aktivistkinje ličkih sijela bile Kata Pejnović, Jela Bićanić, Stojanka Aralica, Smilja Pokrajac, Dušanka Gostović-Grubor, Dara Čudić.⁸¹

U 1941. godini, dakle, na samom početku ustanka, mnoge su žene po uzoru na muškarce htjele ići u vojne jedinice, no zbog pomanjkanja oružja za to nije bilo mogućnosti, što će se promijeniti u 1942. godini te ćemo o tome u sljedećem poglavlju. Zadaci koji su konkretizirani na konferenciji AFŽ-a u Bosanskom Petrovcu 1942. godine, bili su: pomoć vojsci, zbrinjavanje djece, ranjenika, nemoćnih, prikupljanje hrane, materijalnih sredstava.⁸² Kroz sve godine narodnooslobodilačkog rata žene su obavljale navedene zadatke.

3.2. Formiranje ženskih postrojbi u Lici 1942./1943.

Jedan od značajnijih, i u povijesti rijetkih načina aktiviranja žena u NOB-u, sudjelovanje je žena u vojnim jedinicama.⁸³ Tijekom 1942. godine počinju se formirati ženske partizanke postrojbe. Prva ženska partizanka postrojba (četa) formirana je u Lici, u selu Trnavcu 25. kolovoza 1942. godine, u Trnavcu se skupilo oko 700 žena, a u postrojbu (četu) je uvršteno 74; omladinke u dobi od 15 do 25 godina te žena od 32 godine.⁸⁴ Koliko je poznato, riječ je o prvoj ženskoj vojnoj formaciji u svijetu i jedinstvenom primjeru u NOP-u Jugoslavije.⁸⁵ Nadalje osnovna partizanska jedinica bila je postrojba (četa), a sastojala se od 60 do 120 ljudi na čelu s političkim komesarom i komandirom. Postrojba (četa) se dijelila na

⁷⁹ *Žene Hrvatske u NOB*, II. 40. Zabrana prodaja živežnih namirnica okupatoru

⁸⁰ Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd, 1972., str.134

⁸¹ *Žene Hrvatske u NOB*, I, 28., Lička Prela

⁸² Sklevicky Lidija, *Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme NOB-a 1941-1945*. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1984., str. 83-121. str. 106.

⁸³ Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd, 1972, str. 126.

⁸⁴ Šimunković, Mario, *Partizani kakve do sada niste vidjeli*, Zagreb, 2013., str. 38.

⁸⁵ Stojić Desanka, *Prva ženska partizanska četa*, Karlovac, 1987., str. 17.

vodove, a vodovi na desetine.⁸⁶ Sve djevojke koje su bile uvrštene u Prvu žensku partizansku postrojbu (četu) bile su iz istočne Like i su sve bile Srпкиnje. Omladinke su pohađale vojno-politički kurs na kojemu je Naranča Končar bila politički rukovodilac.⁸⁷ Prve žene koje su se borile u borbenim redovima ličkog kraja bile su: Marija Stanić, Neđa Maričić, Duška Gostović, Danica Gostović, Zorka Maljković, Živka Đurić-Galović, Milka Maljković, Milka Platiša, Zorka Orlić, Milica Jurković, Milka Nećak.⁸⁸

Prva partizanka Like za pokazanu hrabrost nosi čin majora (, a riječ je Slavici Blažević koja pomaže ranjenicima i osniva male bolničarske tečajeve, ali i s prvom partizanskom postrojbom (četom) sudjeluje u borbama.⁸⁹

Godine 1942., u Turjanskom je formirana II. ženska postrojba (četa) a komesar postrojbe bila je Kata Bubalo. Kasnije su omladinke bile raspoređene u razne jedinice VI. divizije, a III. ženska postrojba (četa) bila je formirana pri IV. ličkom partizanskom odredu. Komesar je bila Manda Hećimović Kučišec.⁹⁰

Veliku važnost za odlazak ženske omladine iz Gospića u rat imalo je stvaranje Prve ženske omladinke postrojbe (čete) u Lici 1942. godine. Postrojba se sastojala od 40 omladinki, a za komesara postrojbe (čete) je bila postavljena Anđa Obradović iz Divosela.⁹¹ Mlade partizanke u prvim se akcijama ističu kao dobri borci. U I. ženskoj postrojbi (četi) sudjeluju: Desa Stojić, Dragica Marinković, Milka Bjelobaba.⁹² VI. lička divizija imala je više od 600 žena, boraca, bolničarki, političkih i vojnih rukovodioca.⁹³

U prvim oružanim akcijama koje se vrše u Lici i izvan nje, mlade partizanke ističu se kao dobri borci, a među njima naročito Savka Balać iz I. brigade 35. divizije koja je bila ranjena tri puta.⁹⁴

Treba spomenuti i Ljubicu Gerovac iz Jezerana koja se borila u srpskim selima brinjskog kotara, ohrabivala žene i poticala ih na borbu. Gerovac je poginula u borbi protiv ustaša 1942. godine. I. bataljun u brinjskom kraju dobio je po njoj ime *Ljubica Gerovac*.⁹⁵

⁸⁶ *Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi*, str. 12.

⁸⁷ Žegarac, Mika, *Žene Like u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Gospić, 1959., str. 9.

⁸⁸ Bukvić Milan, *Otočac i Brinje u NOB 1941.-1945*, Otočac, 1971, str. 118.

⁸⁹ *Žene Like, bore se, rade i govore*, str. 11.

⁹⁰ Žegarac, Mika, *Žene Like u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Gospić, 1959., str. 10.

⁹¹ Stojić, Desanka, *Prva ženska partizanska četa*, Karlovac, 1987., str. 40.

⁹² Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd., 1972., str. 127.

⁹³ Isto, str. 126.

⁹⁴ *Žene Like, bore se, rade i govore*, str. 12.

Predsjednica Okružnog odbora AFŽ-a za Liku, Smilja Pokrajac iz Gračaca, poginula je hrabro u borbi protiv četnika godine 1943., u selu Bruvnu pokraj Gračaca.⁹⁶

Mileva Milojević, članica Okružnog odbora AFŽ-a, poginula je u radu u oslobođenim selima, a Pepica Šaban, članica odbora AFŽ-a, poginula je od strane ustaša na ilegalnom radu u Širokoj Kuli.⁹⁷

3.2.1. Vojna obuka unutar partizanskih postrojbi

Prva ženska postrojba (četa) je bila smještena u Osnovnoj školi koja se nalazila u Trnavcu.⁹⁸ Čin šišanja kose, vojna obuka kroz koju su pripadnice morale proći da bi ušle u postrojbu te oblačenje muške uniforme služili su kao dokaz njihove ustrajnosti pri ulasku u partizanske jedinice i zajedničkom sudjelovanju u Narodnooslobodilačkoj borbi.⁹⁹

Djevojke su spavale na sijenu u zgradi koja je bila u sklopu škole i u kojoj je bila smještena prva ženska postrojba. Kada bi pristupile u postrojbu morale su poštovati pravila: radi održavanja higijene morale su biti ošišane na mušku frizuru, nosile su kape s petokrakom zvijezdom, morale su oblačiti odijela koja su skrojena od talijanskih deka i domaćeg platna. U postrojbi je prosjek starosti djevojaka bio osamnaest godina. Nastavu gađanja i naoružanja u četi vodio je Đuro Radovanac, za strojnu obuku bio je zadužen Ilija Vukmirović, a politički rad s djevojkama provodila je Naranča Končar.¹⁰⁰

Odmah nakon ustajanja djevojke su išle na razvježbavanje tijela, poslijepodne na nastavu naoružanja, a predvečer na politički i prosvjetni rad.

Kada je riječ o nastavi gađanja, djevojke su upoznate s osnovnim elementima gađanja kao što su nišanje i okidanje te poznaju glavne karakteristike oružja. Djevojke koje su bile brže u osvajanju vojne obuke bile su određene za komandire vodova, političke delegate i desetare između žena iz sastava postrojbe. Za komandire vodova postavljene su Sofija Drakulić,

⁹⁵ Ščapec Saša, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi.*, Zagreb., 2013., str. 46.

⁹⁶ Isto, str. 62.

⁹⁷ *Žene Like, bore, se, rade i govore*, str.12.

⁹⁸ Stojić, Desanka, *Prva ženska partizanska četa*, Karlovac, 1987., str. 19.

⁹⁹ Šimunković, Mario, *Partizanke kakve do sada niste vidjele*, Zagreb, 2013., str. 38.

¹⁰⁰ Stojić, Desanka, *Prva ženska partizanska četa*, Karlovac., 1987., str. 18.

Milica Obradović, Danica Mirić, a za delegate Desanka Stojić, Nena Lazić, Kata Radaković.¹⁰¹

Djevojke su imale malo vremena za vojnu obuku, tako da je bilo potrebno ne ometati njihov rad, budući da su, kako bi za djelovanje bile spremne, morale su savladati vojnu obuku. Iako je prednost bila dana vojnoj obuci, nije bio zanemaren ni politički i prosvjetni rad žena u postrojbi. Zbog velikog odaziva ženske omladine u jedinice NOV-a, po uzoru na Prvu žensku postrojbu, u Lici su od 10. rujna do 15. listopada formirane još četiri ženske omladinske partizanske postrojbe.¹⁰² Partizanke ličkih brigada bile su odlični borci, a često su bile vodnici i desetari.¹⁰³

3. 3. Partizanke Like u borbi

Mnogo je primjera žena koje su kao vojnici sudjelovale u narodnooslobodilačkom ratu te su svojim učešćem pridonijele oslobađanju zemlje i svojega kraja. Većinom je riječ o mladim ženama, omladinkama, a kao zajedničku crtu, literatura navodi hrabrost, borbenost i ljubav prema domovini. U ovom poglavlju navest ću primjere tek nekih žena, koje potvrđuju tezu o hrabrosti mladih vojnkinja u NOR-u. Partizanka I. ženske čete, Milica Bjelobaba,¹⁰⁴ piše o pobjedi partizanki koje su se u Tušiloviću borile protiv Talijana i ustaša. Tušilović je bio poznato ustaško središte te su partizani uz pomoć I. ženske partizanke postrojbe uspješno porazili ustaše i Talijane. U Tušiloviću sudjelovale su i Mara Dukić, Maša Vejnović, Desa Obradović i Seka Radivojša, a nakon oslobađanja Tušilovića, 2. lička brigada se vratila u Liku i napadala je ustaška uporišta, Rakovicu, Jelov Klanac, Poljanak i Čatrnju, te je na brdu iznad Čatrnje poginula i mlada partizanka Zorka Gajić.¹⁰⁵ Među palim herojima bila je i Nada Dimić, rođena u Divoselu selu pokraj Gospića, a koja se veoma mlada priključuje se u Prvi partizanski odred i umire u koncentracijskom logoru Stara Gradiška u devetnaestoj godini života.¹⁰⁶

Ratni listovi Prvoj ženskoj partizanskoj postrojbi (četi) poklanjaju pažnju povodom učešća u borbama na Kordunu i Baniji. *Riječ žene*, glasilo AFŽ-a Korduna, listopad 1942. godine, broj 3, u članku *Naše brigade*, o tome izvještava sljedeće:

¹⁰¹ Isto, str. 21,

¹⁰² Ščapec, Saša, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb, 2013., str.23.

¹⁰³ *Žena u borbi*, Glasilo AFŽ, god. 1, br. 2, str. 16, Snaga ova postajat će sve silniji i silnija

¹⁰⁴ *Lička žena u borbi*, Glasilo AFŽ za Liku, br 7-8, studeni, 1942.

¹⁰⁵ Stojić, Desanka, *Prva ženska partizanska četa*, Karlovac., 1987., str. 57.

¹⁰⁶ Ščapec, Saša, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb., 2013., str. 42.

*U borbama kod Perjasice i Tušilovića, naročito su se istakle drugarice Ličanke. U 23. brigadi ima oko 70 drugarica, a Perjasica je mnogima bila prva akcija. Usprkos tome crne košulje su zapamtile ove naše junačke Ličanke.*¹⁰⁷

Daljnje su borbe bile u Rakovici, Petrovu Selu, Bihaću, Vagancu, a sva su mjesta bila oslobođena od okupatora, čemu su uvelike pridonijele ličke partizanke.¹⁰⁸

Anka Kosanović iz Udbine, nakon dizanja ustanka prihvaćala je zadatke kako bi pomogla pokretu, sakupljala hranu, obuću, odjeću, a sudjelovala je i u Prvoj ženskoj omladinskoj postrojbi. Istakla se u borbama na Tušiloviću, Slunju, Poloju.¹⁰⁹ Poginula je godine 1943. u borbi protiv četnika i Talijana u Gračacu.

Milka Lukić, iz Korenice, sudjelovala je u Prvoj ženskoj omladinskoj partizanskoj postrojbi, a poginula je u IV. neprijateljskoj ofenzivi na Ljubovu godine 1943. Lukić je pokazivala hrabrost i spremnost za sve oblike djelovanja i bila je član KPJ.¹¹⁰ Osim nje, u IV. neprijateljskoj ofenzivi na položaju Ljubova, poginule su omladinke Pera Klašnja, Milka Lukić, pomoćnik komesara čete, a na Vrpilima u povlačenju prema Korenici i Sladić Ivančević Dušanka.¹¹¹ Svake se godine broj žena u vojnim jedinicama povećavao. 1941. godine u vojnim je jedinicama bilo dvadesetak žena, da bi 1944. godine taj broj narastao na 6610 žena. U vrijeme rata, 200 žena je postalo oficirom u NOV-u.¹¹² U NOV-u bilo je 100.000 žena: poginula ih je četvrtina, ranjeno je 40.000, a njih 3000 ostale su teški invalidi.¹¹³

3.4. Održavanje bolničkih tečajeva, njega ranjenika, otvaranje prvih partizanskih bolnica

Velik udio u rješavanju zdravstvenih problema omogućile su žene. U vojno-partizanskim bolnicama, bolnički se kadar sastojao većinom od žena koje su u radu su smatrane strpljivijima, a u neprijateljskim ofenzivama na svojim su leđima prenosile

¹⁰⁷ Stojić Desanka, *Prva ženska partizanska četa*, Karlovac., 1987., str. 55.

¹⁰⁸ *Žena u borbi*, rujan 1942., br. 9, Kako se bore ličke partizanke

¹⁰⁹ Stojić, Desanka, *Prva ženska partizanska četa*, Karlovac, 1987., str.193.

¹¹⁰ Isto., str. 200.

¹¹¹ Isto., str. 74.

¹¹² Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd, 1972., str.127.

¹¹³ Sklevicky Lidija, *Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme NOB-a 1941-1945*. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1984., str. 83-121, str. 97.

bolesnike i ranjenike.¹¹⁴ Žene brinjskog kotara ranjenike su nosile su kroz šumu, 40 do 60 kilometara, na svojim leđima. Žene koreničkog kotara prenosile su ranjenike kroz Plješevicu, a žene gospićkog kraja prenosile su ranjenike po Velebitu. U IV. neprijateljskoj ofenzivi omladinke udbinskog i koreničkog kotara prenijele su čak 1500 ranjenika.¹¹⁵ Žene su sudjelovale i u izgradnji nosila za ranjenike, one su sakupljale sanitetski materijal, uređivale prihvatilišta za ranjenike, prale bolničku posteljinu, odjeću i robu za partizane.

U selima su se nalazile glavne ustaničke baze, a u ustaničkim bazama osnovane su partizanske bolnice. Mnoge žene su i omladinke s završenom srednjom medicinskom školom pristizale u partizane, prve su od njih bile Slava Blažević, Desanka Marunić, Janja Hrženjak, Boja Tišma, Mica Žigić, Milica Šainović, dr. Slava Očko¹¹⁶ koje su organizirale bolničke tečajeve, prihvatilišta za ranjenike, opskrbljivale ranjenike. Doktorica Slava Blažević održavala je predavanje o davanju prve pomoći ranjenicima i žene su se u velikom broju odazivale na tečajeve. Mnoge su na tečajevima naučile previjati ranjenike, davati injekcije, a jako je puno bilo djevojaka koje su imale tek šesnaest godina. U Korenici, potkraj 1941. godine, formira se partizanski sanitet, a u isto je vrijeme u Krbavici otvorena prva partizanska bolnica u Lici koja će u 1942. postati glavna bolnica za teške ranjenike. U ovoj je bolnici radila dr. Slavka Očko-Četković¹¹⁷ koja je bila prva liječnica u Lici i pomagala pri uređenju bolnice u Bijelim Potocima i u Krbavici. Odmah po osnivanju bolnica, počelo je i održavanje bolničkih tečajeva u ličkom kraju; svaki je tečaj pohađalo od 30 do 50 žena, a predavanja su održavana dva puta tjedno. Među prvim bolničarkama toga kraja su Milica Jurković iz Poduma, Milka Nećak iz Glavac, a Ljubica Gerova i Dušanka Gostović obučavane su za pomoć ranjenicima.¹¹⁸ U vrijeme IV. neprijateljske ofenzive u bolnici u Bijelim Potocima nalazili su se ranjenici s Like i Korduna.¹¹⁹ Godine 1942. u Lapcu, uređena je privatna bolnica s otprilike 50 kreveta, a uredila ju je Boja Tišma uz pomoć naroda.¹²⁰ Zdravstveni odjel ZAVNOH-a, 1943. godine izdao je *Uputu za rad na uspostavljanju zdravstvene službe na oslobođenom teritoriju Hrvatske i Priručnik za rad seoskih zdravstvenih sekcija*.¹²¹

Nakon kapitulacije Italije, mnogo studenata medicine i liječnika dolazi u partizane. Tijekom 1943. i 1944. u najtežim se uvjetima održavaju kursevi koje su žene smatrale korisnima, no

¹¹⁴ *Žena u borbi*, glasilo AFŽ, god. 1, srpanj 1943, br. 2, str. 16.

¹¹⁵ *Žene Like, bore se, rade i govore*, str. 21.

¹¹⁶ Stojić Desanka, *Prva ženska partizanke četa*, Karlovac., 1987., str. 13.

¹¹⁷ Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd., 1972., str. 127.

¹¹⁸ Bukvić, Milan, *Otočac i Brinje u NOB*, Otočac, 1971, str. 116.

¹¹⁹ Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd, 1972. str. 127

¹²⁰ Isto, str. 128.

¹²¹ Šimunković, Mario, *Partizani kakve do sada niste vidjeli*, Zagreb, 2013., str.128.

veliki problem predstavlja nepismenost, usprkos kojoj kursevi ipak polučuju rezultate. Žene su se posebno istakle u IV. neprijateljskoj ofenzivi, tijekom koje suprotstavljena strana ulazi u unutrašnjost Like i pali sva ustanička sela. Narod bježi, a situaciju pogoršava epidemija pjegavog ili trbušnog tifusa. Žene su, unatoč prilikama, uspjele spriječiti ušljivost i širenje pjegavca, jer bi, da nije bilo njihova djelovanja, ta bolest odnijela daleko više života. Kada je sto tisuća okupatorskih vojnika okupiralo je područje Like, Banije, Korduna, Bosanke Krajine, potrebno je bilo prihvaćati pribjegle s Korduna i Banije, a u prebacivanju ranjenika važnu ulogu su imale žene. U Otočcu je početkom 1944. godine održan kurs za bolničare, a već nešto kasnije započinje i kurs u Trnavcu koji trebao je osposobiti higijeničare koji bi sprječavali širenje pjegavca¹²² Pjegavi tifus pojavio se u Lici, Baniji i Kordunu te su u tu svrhu obrazovane posebne ekipe koje su djelovale na suzbijanju bolesti.

Potkraj 1944. godine održao se još niz kursova za bolničarke i higijeničarke. Možemo reći kako su žene uložile veliki napor u očuvanju općega zdravlja što je podrazumijevalo pružanje pomoći bolesnicima, ranjenicima, kao i borbu protiv zaraznih bolesti. U Lici, 1944. godine, žene u brinjskom kotaru uspijevaju izvući čak 32 ranjena ruska zarobljenika koje odvođe partizanima, a u Korenici Milica Šolaja uspijeva iz Plješevice izvesti čak 40 ranjenih ruskih zarobljenika.¹²³ Za vrijeme narodnooslobodilačkog rata u Hrvatskoj je radilo 75 stalnih, partizanskih bolnica, a liječnička pomoć je pružena više od 300.000 ranjenika.¹²⁴

IV. KULTURNO-PROSVJETNI RAD ŽENA

4.1. Prosvjetni rad žena za vrijeme narodnooslobodilačkog rata na području Like

U Lici velik je broj stanovništva nepismen, a u tom broju najviše je bilo žena. Osnovna se škola rijetko pohađala; u mnogim selima i nije bilo škole, a osim organizacija *Seljačko kolo* i *Seljačka sloga*, u predratnom razdoblju gotovo da se nitko drugi i nije bavio prosvjetnim radom. U skoro je svim krajevima prisutan običaj prema kojem djevojčice nakon osnovne škole ne nastavljaju školovanje na opetovnicama jer je smatrano kako su im dovoljna

¹²² Kovačević Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd, 1972., str. 128.

¹²³ Isto, str. 363.

¹²⁴ Šunjara, Vinko, *Zašto Antifašizam?* Zagreb, 2013., str. 27.

dva ili tri razreda školovanja, dok muškoj djeci roditelji ipak nastoje omogućiti nastavak obrazovanja.

Takvo stanje se mijenja već u početnim danima Narodnooslobodilačke borbe jer žene počinju pohađati analfabetske tečajeve i teže naobrazbi. Na V. konferenciji KPJ-a, održanoj u Zagrebu 1940. godine, na kojoj se govorilo o radu s ženama, inzistira se na naobrazbi žena i njihovoj svijesti položaja u društvu kao i svog mjesta u borbi radnog naroda.¹²⁵

U Lici je jedna od najznačajnijih ličnosti, velikoga utjecaja na naobrazbu sela, Kata Pejnović, koja je poticala žene da uče čitati i pisati. Na večernjim ličkim sijelima žene su se počele sakupljati, organizirati čitalačke grupe, čitati brošure i "napredne" knjige koje su uglavnom bile političkog karaktera.¹²⁶ Već u kasnu jesen i zimu 1941. godine, organizirani su i analfabetski tečajevi za žene, a održavale su ih istaknute aktivistkinje u Lici. AFŽ organizira prve analfabetske tečajeve te su u Lici mnogi tečajevi upravo radili na inicijativu AFŽ-a.

Tečajevi su bili povremeni, no tečaj u Škarama je bio stalan, a njime je upravljala učiteljica Marta Aralica koja je sudionike učila čitati i pisati.¹²⁷ Na prvom kursu AFŽ-a u Lici govorilo se o ciljevima Narodnooslobodilačke borbe, organizaciji i značaju AFŽ-a. Na kursu su prisustvovala 32 žene. Kasnije su u Lici održavani kursovi pri Okružnom odboru AFŽ-a. Kroz njih su prolazile članice seoskih, općinskih, kotarskih, okružnih odbora AFŽ-a.¹²⁸ Na kursove su počele dolaziti ne samo žene oslobođenih krajeva nego i one neoslobođenih koje su se nakon završenog kursa vraćale u svoje selo kako bi prenijele dobiveno znanje. Još tijekom 1941., a naročito 1942. godine, broj analfabetskih tečajeva je porastao; tečajeve su održavale učiteljice, a u svakom oslobođenom selu održavao se bar po jedan tečaj.

Na Prvoj Zemaljskoj Konferenciji u Bosanskom Petrovcu 1942. godine, u Rezoluciji se kao jedan od zadataka formulirana težnja prema kojoj analfabetski tečajevi moraju obuhvatiti sve nepismene žene, dakle mora se izvršiti preokret u broju nepismenih. O radu organizacije AFŽ, u Lici 1942.¹²⁹ godine, navodi se kako ženi treba više znanja želi li sudjelovati u Narodnooslobodilačkoj borbi: žene su najprije morale naučiti čitati i pisati, a već 1941. godine tečaj je završilo 235 žena.

¹²⁵ *Žene Hrvatske u NOB*, I, 2-8., V. konferencija KPJ održana o radu s ženama 1940. u Zagrebu

¹²⁶ Isto., str. 28., O ličkim prelama

¹²⁷ Isto., str. 38., O potrebi stvaranja odbora za narodnu ishranu i njihovim zadacima

¹²⁸ Žegarac, Mika, *Žene Like u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Gospić, 1959., Prvi kurs AFŽ u Lici str.17.-19.

¹²⁹ *Žene Hrvatske u NOB*. I.,O radu organizacije AFŽ u Lici u godini 1942.

List *Žena u borbi* imao je važnu ulogu u naobrazbi i podizanju političke svijesti kod žena te ćemo o tome nešto više reći u sljedećem poglavlju. Na prvoj konferenciji AFŽ-a u Hrvatskoj, u Rezoluciji je posebno istaknuto značenje kulturno-prosvjetne djelatnosti među ženama: *Pojačati kulturno prosvjetni rad likvidacijom nepismenosti, organiziranjem političkih kurseva, predavanja o zdravstvu, koji će podići prosvjetni nivo ženama, osigurati izlaženje okružnih, oblasnih, pokrajinskih, listova, te u tome treba da pomogne glasilo AFŽ, Žena u borbi, koji treba biti ogledalo rada naše organizacije, izraz jedinstvenih napora žena Hrvatske u borbi za narodno oslobođenje.*¹³⁰

U nekim dijelovima Like velik je broj nepismenog stanovništva, stoga se težilo preokretu: analfabeti se tečajevi i kursevi održavaju kako bi se smanjio broj nepismenih u tim dijelovima. Primjerice, u nedostatku boljih uvjeta, neke su žene pisale slova rukama po brašnu i tako učile čitati i pisati.¹³¹

S analfabetkim tečajevima počinje i otvaranje prvih osnovnih škola. Prvi rad u osnovnim školama na hrvatskom teritoriju počeo je 1942. godine u oslobođenim selima Like.¹³² Jedan od velikih problema u radu s djecom bilo je pomanjkanje učitelja, tako da je određen broj učitelja povučen iz vojnih jedinica, a potom su organizirani jednomjesečni tečajevi i kursevi za osposobljavanje novih kadrova za rad u osnovnim školama.¹³³

Nakon osnivanja AVNOJ-a vršene su pripreme za osnivanje ZAVNOH-a te se na oslobođenom teritoriju sve veća pažnja posvećivala obrazovnom radu. Inicijativni odbor ZAVNOH-a, postavio je kao jedan od zadataka podizanje škola i kulturnih domova. Prosvjetni odjel ZAVNOH-a, izdao je *Privremeni nastavni program za osnovne škole i prijedloge o unapređenju općeg i stručnog školstva na oslobođenom teritoriju.*¹³⁴ Prosvjetni odjel ZAVNOH-a sastojao se od dva odjela, a to su odjel za osnovne škole i analfabetske tečajeve i odjel za srednje škole i općeobrazovne tečajeve.¹³⁵

Kulturno-prosvjetni odbori bili su odgovorni za sav školski rad koji se odvijao u domovima kulture i školama, a školski je rad obuhvaćao je školsku obuku, tečajeve za nepismene, gimnastičke grupe i prosvjetna predavanja. Rukovodstvo prosvjetom preuzimaju

¹³⁰ Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd., 1972., str. 130.

¹³¹ Šoljan-Bakarić, Marija, *Kata Pejnović*, Beograd., 1971, str.116.

¹³² *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 4., Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb., 1960., str.173.

¹³³ Bukvić, Milan, *Otočac i Brinje u NOB 1941.-1945.* Otočac, 1971., str. 342.

¹³⁴ Isto., str.342.

¹³⁵ Ogrizović, Mihajlo, *Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini*, Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol 11., Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb., 1981., str. 233.

narodnooslobodilački odbori, a njihov je zadatak briga o uređenju školskih prostorija i nabava školskog materijala i namještaja.

Prvi učiteljski tečaj u Otočcu počeo je u rujnu 1943. godine, a organizira ga Prosvjetni odjel ZAVNOH-a te na tečaju sudjeluju učitelji i omladina. U otočkom kotaru tijekom 1943. godine radile su 43, a u brinjskom kotaru, 19 osnovnih škola. Školu je pohađalo 2000 učenika. Zadatak je učiteljskih tečajeva bilo osposobljavanje učitelja za rad u osnovnim školama. Polaznici su morali imati između 18 i 30 godina te najmanje 4 razreda ili završen općeobrazovni tečaj.¹³⁶

Najveći je broj školskih zgrada za vrijeme oslobodilačkog rata bio uništen, tako da učitelji nisu imali ni početnice ni čitanke, a učenici ni najnužnijeg, olovki i papira. Izdvojit ću nekoliko primjera koji govore o radu osnovnih škola u Lici: *Osnova škola Lešće je izgorjela, radi se o omladinskom domu, 229 obveznika, od toga 68 polaznika, obuka se održavala izjutra od 6 do 8 sati, škola ima jednu ploču i 14 klupa. Osnovna škola Podum: zgrada je izgorjela, radi se u privatnoj kući, postoje klupe i jedna ploča, školu je polazilo 43 učenika.*¹³⁷

Nadalje kako je u učionici izgorjelo sve od namještaja do same školske zgrade, učenici su i dalje učili, no učilo se u šumi, u prirodi, a pisalo se kamenjem, daskama i ugljenom, dok je omladina prikupljala stari papir samo kako bi ga se moglo koristiti u nastavi i tako učiti pisati. U 1943. godini na cijelom području Like radila je 171 škola, što je 19 škola više nego na početku rata. Održana su 93 analfabetska tečaja na kojima je naučilo čitati i pisati 1557 ljudi, a od toga najviše žene i omladina.¹³⁸

Sredinom listopada 1943. godine u Otočcu je započela redovna nastava u gimnaziji, a trajala je do početka siječnja 1944. godine. Zbog neprijateljske ofenzive rad je prekinut u svim osnovnim školama otočkog i brinjskog kotara i od tada je onemogućen rad u školama. Gimnazija je imala šest razreda i osam odjeljenja s 225 učenika, a direktor je gimnazije bio Vice Zaninović.¹³⁹ U oslobođenom području Like u selu Mihaljevcu 1944. godine, započeo je

¹³⁶ Ogrizović, Mihajlo, *Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini*, Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol 11., Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb., 1981., str.5.

¹³⁷ Bukvić, Milan, *Otočac i Brinje u NOB.*, Otočac., 1971., str. 343.

¹³⁸ Žena u borbi, *Glasilo AFŽ*, god. II., rujan 1944., br. 10. Prosvjeta je temelj svakog napretka str. 2.

¹³⁹ Bukvić, Milan, *Otočac i Brinje u NOB.*, Otočac., 1971., str. 344.

četveromjesečni učiteljski tečaj s 37 polaznika, ali se tečaj zbog ratnih prilika morao preseliti u Gračac, te je u ožujku 1945. godine tečaj završio.¹⁴⁰

Krajem 1944. godine u Lici je radilo samo 70 škola, a od 92 učitelja u školi, samo je njih 21 bilo stručno osposobljeno za svoj posao, tako da je u Lici jedan od temeljnih problema bio nedostatak školovanih učitelja.¹⁴¹ Kada su snage IV. armije oslobodile Liku te su oslobođeni gradovi Gospić, Otočac i čitav teritorij, pristupilo se ponovnoj organizaciji školstva. Broj se škola povećao u kotaru Perušić, Donjem Lapcu i Gračacu.¹⁴² U onim krajevima Like u kojima su škole bile uništene, nastava se odvijala u prirodi ili u sojenicama u prirodi. U oslobođenoj Lici radile su 1945. godine 164 škole, a samo se u 16 škola nastava održavala u školskoj zgradi, dok su ostale škole činile sojenice u prirodi.¹⁴³

U oslobođenoj je Lici 1945. godine nedostatak školovanog kadra jedan od temeljnih problema. Iako su nestručni polazili tečajeve, broj učitelja u Lici je bio jako malen, dok u većim gradovima, kao što je to Zagreb, to nije bio problem. Razlog je moguće pronaći u tome što mnogi nisu htjeli iz velikih gradova dolaziti u selo i u opustošenu Liku.

4.1. Uloga lista *Žena u borbi*

U prvim danima Narodnooslobodilačke borbe pojavljuju se prvi ženski listovi te se i u Lici teži stvaranju lista koji će povezivati žene: iz kojeg će one učiti, koji će ih obavještavati o stanju na terenu, razvoju, ciljevima Narodnooslobodilačke borbe, zadacima antifašističke fronte žena, političkim zadacima te uspjesima partizana. Listovi su imali važnu ulogu u političkom i prosvjetnom prosvjećivanju, povezivanju organizacija.¹⁴⁴

Obilazeći sela i održavajući sastanke u Lici, Ličanka Kata Pejnović u svojoj je partizanskoj torbici nosila partijski materijal, a žene koje su htjele doći do novih saznanja i čitati, mogle su to učiniti uz njezinu pomoć.¹⁴⁵ Godine 1942. u ožujku na oslobođenom teritoriju Hrvatske u se Lici pojavljuje prvi ženski list *Žena u borbi* koji izdaje okružni odbor AFŽ-a za Liku. U

¹⁴⁰ Ogrizović, Mihajlo, *Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini*, Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol 11., Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb., 1981., str.7.

¹⁴¹ Isto, str.9.

¹⁴² Isto, str.9.

¹⁴³ *Žena u borbi*, *Glasilo AFŽ*, god. II., rujn 1944., br. 10. Prosvjeta je temelj svakog napretka str. 2.

¹⁴⁴ Sklevicky Lidija, *Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme NOB-a 1941-1945*. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1984., str. 83-121, str. 97.

¹⁴⁵ Šoljan-Bakarić, Marija *Kata Pejnović*, Beograd., 1971., str. 30.

redakciji su lista bile Kata Pejnović, Jela Bićanić, Marija Šoljan te doktorica Slavka Očko.¹⁴⁶ Problemi s kojima su se susretale, starost su štamparskoga stroja i manjak papira koji su žene same sakupljale za izdavanje lista. Na konferenciji žena Hrvatske u Otočcu, u lipnju 1943. godine, Okružni odbor AFŽ-a za Liku izdavao je *Ženu u borbi* i *Ličku ženu u borbi*.¹⁴⁷ Novine su za vrijeme II. svjetskog rata postale najprikladniji način za odgajanje širokih narodnih slojeva, a partizanski je tisak slijedio Lenjinova razmišljanja o propagandi i agitaciji, koja se u oblicima masovnog komuniciranja prepoznala kao "oruđe" za postizanje ciljeva partije.¹⁴⁸

Naslovnu stranicu prvog broja lista *Žena u borbi* izradio je slikar partizan Franjo Mraz i njome stvorio simbol sudjelovanja žene u borbi u Hrvatskoj prikazavši ženu s djetetom i puškom u ruci. Sadržaji ostalih naslovnih stranica variraju: naslovne stranice koje prikazuju ženu ratnika, partizansku sjetvu, žene koje odlaze na konferencije. Broj se stranica se kreće od 20 do 46, a tiraža je pojedinog broja između 2000 i 2500 primjeraka.¹⁴⁹

Žene list čitaju na sastancima, ali mnoge brojeve čuvaju kako bi ih u obrazovne svrhe mogle koristiti kasnije u svom domu. List je dočekan s oduševljenjem: sve žene su mogle pisati o radu i o borbi, o antifašističkim odborima, o vlastitom životu, o stradanjima te slati dopise u redakciju. U prvom broju iz ožujka 1942. *Žena u borbi* piše: *Taj list koji je namijenjen ženama Like i srpskim kao i hrvatskim ispunjava nas ponosom, u prvom redu nas seljačke žene. naša žena koja je dosada bila porobljena, obespravljena podcijenjena od sviju i svakoga, danas kada su naši borci uz učešće žena oslobodili dio Like, mi danas imamo svoj list. Taj list je ogledalo našeg života, rada, borbe. On će to postati u potpunosti onda, ako sve žene budu slale svoje priloge. Zato pozivamo naše drugarice, da nam pišu o svom radu, o svojoj borbi. Da pišu o svom životu o svojoj djeci, o svojim potrebama, nesrećama. Da pišu o životu svoga sela, o prilikama koje vladaju njihovom kraju. One koje su nepismene, neka kazuju svoje misli drugima, samo neka šalju dopise. Pored toga ćemo pomoći izlaženje lista, slanjem naših dopisa, pobrinut ćemo se i za papir, da bi on mogao izlaziti u najvećem broju, da bi stigao i u najzaostaliji kutak naše Like.*¹⁵⁰

¹⁴⁶ *Žene Hrvatske u borbi, I*, 205-210., Ženska štampa za vrijeme Nob-a

¹⁴⁷ Isto., 205-210.

¹⁴⁸ Jambrešić-Kirin, Renata, *Puno puta bi vas izbacili kroz vrata, biste bila išla kroz prozor nutra: preispitivanje povijesti žena u drugom svjetskom ratu*, Nar.umjet. 42/2, 2005, str. 109-126., str. 117.

¹⁴⁹ *Žena u borbi 1943./1945.*, Zagreb., 1974., str. 25.

¹⁵⁰ *Žene Hrvatske u borbi, I*, 205-210., Ženska štampa za vrijeme Nob-a

Listovi su se širili na sve moguće načine, a najviše su ih prenosile žene u okupirana područja, budući da su listovi imali važnu ulogu imali u naobrazbi žena. Listovi su povezivali organizacije, oslanjali su se na čitavu organizaciju AFŽ-a, a u listovima se objavljuju dopisi o pomaganju žena na frontu, kursevima za političko izgrađivanje, borbi protiv nepismenosti, radnim akcijama na zasijavanju polja, bolničarkama i njihovoj ulozi u ratu.¹⁵¹

U listovima se nalaze i informacije iz drugih krajeva; Srbije, Bosne, Makedonije, Slovenije, zatim borba antifašistkinja Sovjetskog saveza, Crvene Armije, talijanskih antifašistkinja, žena Britanije, proslave 8. ožujka, ženama vijećnicama, odbornicama AVNOJ-a, ZAVNOH-a, ženama vojnicima. Dopisi govore i o radnim akcijama, učenju, kulturnim priredbama, pjevačkim zborovima te o analfabetskim tečajevima. Partizanka Milica Počuča¹⁵² govori koliko joj pomaže list o radu s ženama na neoslobođenom teritoriju; uvečer kada odlazi na sastanke, ona ženama čita list *Žena u borbi* te im govori o narodno-oslobodilačkoj borbi, radu žena na oslobođenom teritoriju, o sastancima, skupštinama, konferencijama. List je kod žena pobudio želju za znanjem i mnoge su od njih naučile čitati i pisati. Druga je važna uloga lista bilo povezivanje žena na području Like.

4.2. Kulturni rad za vrijeme narodnooslobodilačkog rata na području like

Propagandni odjel ZAVNOH-a rukovodio je razne oblike kulturnog rada: odjel je organizirao diskusije, zborove, a u Lici je do izražaja dolazila proslava Prvoga maja i Dan žena, 8. ožujka. Putem plakata su se obilježavali značajniji događaji, obljetnice, a na plakatima su se nalazili revolucionarni znakovi i simboli; petokraka zvijezda i crvena boja, koja označava revoluciju i ciljeve Partije.¹⁵³ U vrijeme održavanja manifestacija gorjeli su krjesovi, vijorile su se crvene zastave, održavani su zborovi, priredbe, organizacija AOŽ dovodila je veliki broj žena i omladine.

Na oslobođenom teritoriju djelovalo je više od sto likovnih umjetnika koji su priređivali izložbe na temu rata, a nije izostajala ni muzička aktivnost.¹⁵⁴

Govori izneseni na manifestacijama bili su političkog karaktera. Govorilo se o ciljevima i značenju Narodnooslobodilačke borbe. Na manifestacijama se veličala Komunistička partija, Crvena Armija, Sovjetski Savez, Staljin, AFŽ te jedinstvo srpskih i hrvatskih žena. Slijed se programa sastojao od govora političkog karaktera, nakon kojih je

¹⁵¹ Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd., 1972., str.131.

¹⁵² *Žene u borbi, I*, 205-210. Partizanska štampa za vrijeme NOB-a

¹⁵³ Delač, Domagoj, Šimunković, Mario, *Plakati NOB-e*, Zagreb., 2012., str. .6.

¹⁵⁴ Šunjara, Vinko, *Zašto antifašizam?*, Zagreb., 2013. str.25.

uslijedio zabavni program; priredbe, recitacijske grupe i govori žena. Partizanke su u kulturnom životu bile glumice, recitatorke, pjevačice i organizatorice raznih priredbi.

Jedna je od velikih manifestacija bila i proslava Međunarodnog borbenog Dana žena, 8 ožujka, praznik borbene tolerancije žena čitavog svijeta, na kojoj se govorilo o ravnopravnosti žena, njihovim postignućima kroz narodnooslobodilački rat. Prije samoga održavanja priredbe žene su lijepile plakate po selima, a sami su plakati najčešće bili mobilizacijskog karaktera. Riječ je o danu kojim su žene trebale pokazati svoju privrženost KPJ i NOB-u i na kojem su se održavali zborovi, natjecanja za pomoći vojsci, primjerice natjecanje u tome tko će sakupiti više hrane za vojsku i ranjenike.¹⁵⁵ Najraširenija forma izražavanja je bila glazba; pjevale su se narodne partizanske pjesme i revolucionarne pjesme zasnovane na karakteristikama ruskih narodnih pjesama.¹⁵⁶

Osnivaju se i domovi kulture: na zidovima domova kulture ispisane su parole o Titu, Staljinu, NOB-u, Crvenoj armiji, a može se pronaći i članke o radu i životu sela.¹⁵⁷ U domovima su se održavale priredbe, pjevački zborovi, a poznata je bila grupa žena Divosela, Mogovića, zajednički pjevački kor žena Perušića.¹⁵⁸

U Lici su, s obzirom na narodnu naobrazbu postignuti značajni uspjesi: Gospić, Perušić, Otočac imali su i svoje muzičke orkestre. Domovi kulture služili su i kao narodna sveučilišta unutar kojih su se održavala predavanja, a nakon predavanja razvijala se diskusija. U Topuskom je 1944. godine održan Kongres kulturnih radnika, a na Kongresu je britanski majstor Reed Owen kao predstavnik Savezničke vojne misije pri Glavnom Štabu Hrvatske rekao: *Mislim da nema ni jedne vojske na svijetu, koja bi pridavala toliku važnost kulturi i vi imate pravo. Jer, pobjeda nije pobjeda, ako umjetnost i ljepota ostaju pobijedeni.*¹⁵⁹

¹⁵⁵ Kovačević, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd., 1972., str.134.

¹⁵⁶ Šimunković, Mario, *Partizani kakve do sad niste vidjeli*, Zagreb., 2013. str. 60.

¹⁵⁷ Žena u borbi, *Glasilo AFŽ*, god. II., rujan 1944., br. 10. Prosvjeta je temelj svakog napretka str. 2.

¹⁵⁸ Isto., str.2.

¹⁵⁹ Šunjara, Vinko, *Zašto antifašizam?*, Zagreb., 2013. str. 25.

V. EMANCIPACIJSKI KARAKTER DJELOVANJA ANTIFAŠISTKINJA

Žene su kroz povijest uvijek bile diskriminirane: dok su muškarci ti koji su bili aktivni u društvenom i političkom životu, žene su odgajale djecu, pazile na dom, čekale svoje muževe njihova i uloga je bila da budu dobre supruge, majke i čuvarice doma. Za ženu nije bilo mjesta u politici. Za vrijeme prvog svjetskog rata uloga žena se donekle mijenja, budući da one za vrijeme rata obavljaju poslove koji su tipično muški. Neke države, kao što su to Njemačka, Velika Britanija i SAD, poslije Prvog svjetskog rata ženama daju pravo glasa. Tijekom XX. stoljeća sve države koje su ušle u sastav Jugoslavije, pa time i Hrvatska, imale su propise kojima se regulira položaj žena u braku i porodici, odnos muškarca i žene, roditelja i djece, a svi su oni označavali su diskriminaciju žene u društvu, obitelji i braku.¹⁶⁰

Nakon Prvog svjetskog rata, 1919. godine, u program Socijalističke radničke partije komunista ušao je zahtjev za jednakost muškarca i žene: komunisti su vodili borbu kako bi žene za jednak rad imale plaću kao i muškarci. Nadalje težili su zaštiti trudnica i majki te zaštiti žena na radu, a Komunistička partija bila je jedina stranka u bivšoj Jugoslaviji koja se borila za društvenu i političku ravnopravnost žena, već nakon Prvog svjetskog rata.¹⁶¹ Država je diskriminirala učiteljice, koje se zbog svog zvanja smjele udati za nikoga tko nije bio učitelj što je bilo na snazi sve do 1938. godine.¹⁶² Državne službenice dobivale su manju plaću od muškarca za isti rad. Udane žene imale su ograničenu poslovnu sposobnost bez dozvole muža te nisu mogle raspolagati imovinom, sklapati ugovore niti se baviti nekom javnom djelatnosti.¹⁶³

¹⁶⁰ *Žena danas*, 1975.-Trideset godina pobjede nad fašizmom, Međunarodna godina žena OUN, br.275. god. XXXIX. Glasilo AFŽ Jugoslavije, str.29.

¹⁶¹ Isto, str.31.

¹⁶² Prlenda, Sandra, *Žene i prvi organizirani oblici praktičnog socijalnog rada u Hrvatskoj.*, *Rev.soc.polit.god.12.*, br.3.-4., Centar za ženske studije, Zagreb, 2005., str 319-332., str.322.

¹⁶³ Isto, str. 321.

Možemo reći kako je položaj žena u Jugoslaviji bio težak, kako žene nisu imale nikakva politička prava i kako su bile pod patronatom muža ili tutora te su pod njihovim odredbama morale živjeti i tako odgajati djecu sve do Drugog svjetskog rata.¹⁶⁴

Borba za socijalna i politička prava žena u Jugoslaviji se počinje razvijati u okviru antifašističkog pokreta i borbe za jednakost, slobodu i demokraciju. Primjer je napretka djelo književnice Marije Jurić Zagorke koja je u vrijeme zabrane štrajkova, organizirala žene koje su tražile pravo glasa i socijalnu jednakost.¹⁶⁵

Godine 1937. na čelo Partije dolazi Tito te počinje posvećivati veliku pozornost radu s ženama. U Lici važnu ulogu u naobrazbi sela imaju legalne organizacije *Seljačko kolo* i *Seljačka sloga*, unutar koje se nalaze i ženske sekcije. Žene se sve više zanimaju za obrazovanje. Za vrijeme oslobodilačkog rata, osniva se Antifašistička fronta žena te ona ima emancipacijsku i prosvjetiteljsku funkciju.¹⁶⁶

Žena se počinje promatrati kao entitet odan komunističkoj ideologiji te postaje čvrst, izdržljiv i nepokolebljiv borac kao i njezini muški suborci, budući da u očima komunističke vlasti ona teži demokratskom uređenju buduće države.¹⁶⁷ Žene su dočekale rat politički spremne te su od prvog dana sudjelovanja u Narodnooslobodilačkoj borbi počele ostvarivati ravnopravnost. Još na V. konferenciji KPJ 1940. godine održanoj u Zagrebu o ženama se govori kao o važnom političkom faktoru. AFŽ na samom početku osnivanja ističe političku ulogu žena, kako bi one postale svjesne svojih ciljeva sudjelovanjem u Narodnooslobodilačkoj borbi, a politička emancipacija kao čin političke volje ozakonjena je u *Deklaraciji o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske*.¹⁶⁸ Primjenjivano je aktivno i pasivno pravo na sudjelovanje u NOB-u i pri izborima za NOO.¹⁶⁹ Kada je riječ o kulturnoj emancipaciji, naglašava se važnost obrazovanja kod žena, kulturno uzdizanje žena putem predavanja i održavanja raznih tečaja, održavanja viših i nižih kursova, suradnje u ženskim listovima.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Konstantinović-Čulinović, Vesna, *Heroine Hrvatske*, Zagreb., 2012. str. 4-5.

¹⁶⁵ Isto., str. 4.

¹⁶⁶ Sklevicky Lidija, *Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme NOB-a 1941-1945*. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1984., str. 83-121., str. 15.

¹⁶⁷ Kirin-Jambrešić, Renata, *Dom i svijet*, Zagreb., 2008., str.27.

¹⁶⁸ Sklevicky Lidija, *Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme NOB-a 1941-1945*. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1984., str. 83-121., str.24.

¹⁶⁹ Isto., str.24.

¹⁷⁰ Isto., str. 24.

Novo porodično pravo proisteklo iz Narodnooslobodilačke borbe polazi od ravnopravnosti muškarca i žene kao roditelja i bračnih drugova i od porodične i društvene zaštite djece.¹⁷¹ Nadalje novo bračno pravo izvršilo je preokret u odnosu muškarca i žene; žena je postala ravnopravna s muškarcem, mijenja se odnos države prema ženi, ali i pogled na ženu kao građanina.¹⁷²

ZAVNOH izdaje *Uputstva o vođenju matičnih knjiga* u lipnju 1944. godine i riječ je o normativnom aktu kojim je počinjen političko pravni zaokret u tretiranju položaja žena: U članku.11 koji tretira pravni položaj žene nakon vjenčanja, deklarira se ravnopravnost muškarca i žene u privatnom i javnom životu. Žena je ravnopravna muškarcu kako u javnom pogledu prema državi tako u privatnom pogledu prema ostalim građanima.¹⁷³

5.1. Kritički komentar

Status se žena prije i nakon NOB-a može promatrati s obzirom na rezultate, ali i prema uzrocima koji su donijeli promjenu. Naime iako je nedvojbeno kako je politički i društveni status žene značajno promijenjen nakon Drugoga svjetskoga rata, promjenu ne možemo pripisati samo emancipaciji kao kulturnoj težnji, budući da je sporno bi li do promjene uopće došlo da mobilizacija muškaraca kao vojne snage nije značajno utjecala na demografsku strukturu Jugoslavije. Drugim riječima žena se počinje promatrati kao moguća radna snaga, ali i politički faktor tek u trenutku u kojem muškarci više nisu u mogućnosti djelovati na spomenutim poljima. Neovisno o tome što se potreba za ljudstvom odrazila na sve gospodarske i političke sektore, treba imati u vidu kako čak i tamo gdje najviše izostaje kadra, opstaje otpor prema ženi kao djelatniku sposobnom za preuzimanje odgovornosti koje su tradicionalno muške. Stroge patrijarhalne strukture tipične za ruralna područja, prije pojave ratova nisu bile podložne promjeni s obzirom da tradicionalna podjela poslova koja vezuje muškarca uz fizički rad, a ženu uz brigu o domu, teško da bi se poljuljala pod utjecajem muškog autoriteta koji je uopće vršio organizaciju takve podjele.

Nije, stoga, neobično kako su listovi, ali i kultura u najopćenitijem smislu, bili neophodni katalizatori promjene s obzirom da žena, čak i kada vrši 'muške' djelatnosti u ratnome razdoblju, ne može biti smatrana ravnopravnom ako za to ne postoji i kulturološki preduvjet –

¹⁷¹ Kisić, Nada, *Novo porodično pravo na oslobođenom području Hrvatske 1941.-1945.* Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb., 1985., str. 39.-80., str. 2.

¹⁷² Isto., str. 12.

¹⁷³ Isto., str. 36.-37.

nije dovoljno samo izmijeniti ekonomsku strukturu, već se na promjenu mišljenja moralo utjecati javnim govorom u kojem se tvrdi kako je žena jednako važna kao muškarac.

Prethodno spomenuti otpor naročito je prisutan u poimanju žene kao vojne snage, a tome kako se žena najprije trebala maskulinizirati kako bi postala dijelom vojske, govore nam i čin šišanja i oblačenja muške uniforme koji su bili nužni kako bi žena postala dijelom čete.

Naime iako se ovakvi postupci opravdavaju dokazivanjem predanosti, manjkom materijala, ali i higijenskim uvjetima, prvenstveno je riječ o ritualima promjene kojima se 'ženstveno' zamjenjuje 'muškim' svojstvima pa se tako duga kosa kao tradicionalno ženski atribut morala skratiti na 'mušku' frizuru kako se ženu ne bi moglo promatrati kao objekt, već djelatnika i suborca. Žena 'ženstvenih' atributa nije mogla biti poimana kao jednaka muškarcu, budući da za tradicionalne strukture, njezina kosa i građa koja se u ovom slučaju prikriva muškom uniformom, ukazuju na ranjivost koja je na ratištu neprihvatljiva.

Ako kulturni obrasci, neovisno o obliku u kojem se pojavljuju, predstavljaju određen vid normi, čak i indoktrinacije, tada se predratno stanje može poimati kao razdoblje naučene ženstvenosti, a ratno i postratno stanje kao vrijeme u kojem se ženu poučava muškim principima. Ipak, posljedice ženskoga djelovanja tijekom Drugoga svjetskoga rata, neminovno govore u prilog emancipaciji, budući da neovisno o motivima, žene dobivaju spoznaju kako mogu participirati u političkim i ekonomskim strukturama te je vrlo teško nakon ratnih razdoblja, odluke koje su im omogućile naobrazbu jednostavno opozvati. Možemo zaključiti kako je, stoga, iz dviju krajnosti poimanja – 'ženstvene žene' i 'žene borca' – kao sretan nusprodukt proizašao politički diskurs u okvirima kojeg one mogu graditi svoju političku i društvenu pojavnost tako što će usprkos binarnostima, odrediti put svoga razvoja za čije pojavljivanje bio potreban čin političkoga prepoznavanja.

Ženama koje su kao bolničarke, prosvjetarke ili vojnkinje sudjelovale u ratu, vrlo je teško narediti da, nakon što su otkrile mogućnost svoga djelovanja, istu odbace. Upravo iz toga razloga, komunistička su glasila i politički skupovi, indirektno polučili novu pojavu, a to je žena koja svjesna svojih mogućnosti preuzima inicijativu u vlastitome obrazovanju i političkome rastu, neovisno o onome što joj se nalaže kao poželjno.

ZAKLJUČAK

Radom *Žene u antifašizmu na području Like* pokušala sam podariti glas jednom povijesnom tijelu koje vrlo često biva prešućeno: žene o kojima sam pisala rubno se spominju u udžbenicima, rijetko ih se naziva herojima/heroinama, a gotovo nikad govor o njima ne prelazi okvire govora o AFŽ-u kao političkom entitetu koji naznačava mnoštvo, ali ne i pojedince. Ipak ovaj rad predstavlja tek jedno poglavlje u obrazlaganju tematike, budući da je njime zasad obuhvaćeno pitanje *Što?* iza kojeg možemo otkriti sudionike, njihove radnje i događaje u kojima su sudjelovali, no ne i *Kako?* koje preostaje proučiti u načinu na koji se povijest prenosi – oblicima pisanja, ali prikazivanja povijesti uopće.

Kako ne bih zanemarila značaj prvoga pitanja, naročito zbog toga što se bez odgovora na njega drugo ne može ni postaviti, ukratko ću sumirati odgovore koje je ovaj rad polučio.

Ličke antifašistkinje kao aktivistkinje, političarke, vojnkinje, bolničarke, učiteljice ... svoje djelovanje započinju u okvirima veoma tradicionalne ličke sredine, u trenutku u kojem su društvena i politička klima uvjetovane previranjima i vrlo malim mogućnostima razvoja. Žene počinju djelovati kroz Antifašistički front žena u kojem pronalaze moguću platformu za političko djelovanje, radne akcije i povezivanje žena različitih položaja.

Političko jačanje AFŽ-a, odnosno prihvaćanje ovoga političkoga organa kao važnog na razini države, vidljivo je u činu odabira predsjednice AFŽ-a, Kate Pejnović, za vijećnicu i delegata na Prvoj sjednici AVNOJ-a, što ujedno naznačava i promjenu načina na koji se žene percipiraju u politici, budući da je nakon ovoga čina sve veći broj žena koje postaju delegatkinje i vijećnice te članice Predsjedništva AVNOJ-a i ZAVNOH-a.

Lika postaje poprište ženskih organizacija, a znakovit je podatak i to kako je prva ženska partizanska četa Like (1942.), ujedno i prva ženska vojna formacija u svijetu. Djelovanje AFŽ-a ženama je ličkoga kraja omogućilo opismenjavanje, što će postati temeljem njihove emancipacijske kroz govor o vlastitim problemima putem listova *Žena u borbi* i *Lička žena u borbi*.

Iako je rad antifašistkinja zasigurno motiviran i potpomognut gospodarskim stanjem, okupljanje je žena u antifašističkoj borbi polučilo važnu kulturološku promjenu, budući da izuzmemo li diskurs kojim ih se pokušalo ujediniti, one u vlastitoj organizaciji stvaraju

zajednice koje će biti temelj političkoga prepoznavanja položaja žene. Naime nova je mogućnost koja nastaje ovim razdobljem upravo pripisivanje drugih uloga ženama te se, uz onu majke, od Narodnooslobodilačke borbe naovamo, ženama mogu pripisati različita zanimanja.

Nastavak istraživanja, usmjeren na pitanje *Kako?*, podatke iz dostupne literature trebao bi tumačiti u kontekstu, povezavši ih s plakatima, fotografijama, novinskim člancima, tekstovima revolucionarnih pjesama, pri čemu bi se, analizom retorike i vizualnih alata, moglo kritički analizirati diskurs komunističke propagande koja govori o ženama te ga promatrati u odnosu prema različitim medijima koji u predratnom razdoblju spominju žene, ali i u odnosu prema suvremenim glasilima koja politički i socijalno kontekstualiziraju ženu u ličkim prostorima. Naročito je zanimljiva mogućnost proučavanja dopisa ličkih žena koje u glasilima po prvi puta javno govore i pišu o svojim problemima, budući da bi ti tekstovi mogli doprinijeti razumijevanju gospodarske slike sela, ali i prikazati odnos ruralnoga i urbanoga u pitanju emancipacijskih kretanja.

Prikazom koji bi se temeljio na sintezi podataka te postojećoj literaturi pridodao strane ili domaće izvore koji iskazuju ideološko viđenje druge strane, bilo bi moguće analizirati moguće korelacije pokreta i političkih kretanja obiju strana te utvrditi konkretnu vezu između gospodarskih prilika i pozicije žena.

SAŽETAK

Rad proučava povijesne okolnosti u kojima djeluju ličke antifašistkinje krenuvši od razmatranja socioekonomskih predratnih prilika u Lici, prema različitim oblicima njihova rada u Narodnooslobodilačkoj borbi. Poseban je naglasak u radu stavljen na brojnost sektora u kojima su žene aktivne u NOB-u te se zahvaćeno povijesno razdoblje promatra kao trajektorija od strogoga patrijarhalnog sustava do priznanja političke ravnopravnosti žena *Deklaracijom o osnovnim pravima naroda i građana* 1944. u Topuskom. Svaki je sektor; (kultura, prosvjeta, vojska, politika, bolnice) proučavan zasebno te se u svakom navode žene koje su djelovale u sektoru i njihova postignuća.

Ključne riječi: *partizani, antifašizam, AFŽ, NOB, 'Žena u borbi', Lika.*

ABSTRACT

The paper examines the historical circumstances in which antifascist women from Lika operated, starting from pre-war socioeconomical situation in Lika to the different ways in which their work in National Liberation War (NOB) proved to be emancipational. The emphasis is placed on the numerous activities of women during the National Liberation War and the presented period is viewed as a trajectory from rigid patriarchy towards the recognition of political equality of women in *Declaration of fundamental rights of peoples and citizens* (1944) in Topusko. Every sector (culture, education, military, politics, hospitals) is studied separately and the work of Lika women is shown through their achievements in each sector.

Keywords: *partisans, anti-fascism, AFŽ, NOB, 'Women in combat', Lika.*

POPIS LITERATURE:

A) Časopisi, brošure i novine

- *Lička žena u borbi*, glasilo AFŽ za Liku
- *Žena u borbi*, Glasilo Antifašističkog fronta žena Hrvatske
- *Žena danas*, 1975.-Trideset godina pobjede nad fašizmom Međunarodna godina žena OUN, Organ AFŽ Jugoslavije
- *Žene Like, bore se, rade, govore*
- *Narodnooslobodilačka vojska i Partizanski odredi*

B) Knjige

- BUKVIĆ, Milan, *Otočac i Brinje u NOB 1941.-1945.*, Savez udruženja boraca NOR-a općine Otočac, Otočac, 1971.
- Enciklopedija Jugoslavije, sv. 4., Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1960.
- MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Drugo dopunjeno izdanje, Zagreb, 2002.
- KIRIN-JAMBREŠIĆ, Renata, *Dom i svijet*, Centar za ženske studije, Zagreb, 2008.
- KONSTANTINOVIĆ-ČULINOVIĆ, Vesna, *Heroine Hrvatske*, Savez antifašističkih boraca i antifašista Hrvatske, Zagreb, 2012.
- KOVAČEVIĆ, Dušanka, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Leksikografski zavod "Sveznanje" Beograd, 1972.
- MATAUŠIĆ, Nataša, ŠIMUNKOVIĆ, Mario, *ZAVNOH stvaranje narodne vlasti*, Savez antifašističkih boraca i antifašista Hrvatske, Zagreb, 2014.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin, *Povijest Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2002.

→ STOJIC, Desanka, *Prva ženska partizanska četa*, Republička konferencija SSRN Hrvatske, Konferencija za društveni položaj žena i porodice, Historijski arhiv, Karlovac, 1987.

→ ŠČAPEC, Saša, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Zagreb, 2013.

→ ŠIMUNKOVIĆ, Mario, *Partizani kakve do sada niste vidjeli*, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Zagreb, 2013.

→ ŠIMUNKOVIĆ, Mario, DELAČ, Domagoj, *Plakati iz NOB-e*, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Zagreb, 2012.

→ ŠOLJAN, BAKARIĆ, Marija, *Kata Pejnović*, Institut za historiju radničkog pokreta SRH, Zagreb, 1977.

→ ŠOLJAN, Marija, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi, Knjiga I.*, Izdanje glavnog odbora saveza ženskih društava Hrvatske., Zagreb, 1955.

→ ŠOLJAN, Marija, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi, Knjiga II.*, Izdanje glavnog odbora saveza ženskih društava Hrvatske., Zagreb, 1955.

→ ŠUNJARA Vinko, *Zašto antifašizam?* Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Zagreb, 2013.

→ VUKOBRATOVIĆ, Nikola, DELAČ Domagoj, ŠIMUNKOVIĆ, Mario, *Narodnooslobodilačka borba naroda Hrvatske 1941.-1945.*, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Zagreb, 2012.

→ ŽEGARAC, Mika, *Žene Like u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Kotarski odbor saveza ženskih društava Gospić, Gospić, 1959.

C) Znanstveni i stručni članci

→ KIRIN-JAMBREŠIĆ, Renata, SENJKOVIĆ, Reana, *Puno puta bi Vas izbacili kroz vrata, biste bila išla kroz prozor nutra: preispisivanje povijesti u Drugom svjetskom ratu*, Institut odsjeka pa folkloristiku *Nar. umjet.* 42/2, Zagreb, 2005., str.109-126.

→KOLENOVIĆ, KISIĆ, Nada, *Novo porodično pravo na oslobođenom području Hrvatske 1941.-1945.* Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ, Zagreb, 1985. str. 39.-80.

→ OGRIZOVIĆ, Mihajlo, *Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini*", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol 11., Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1981., str. 233-287.

→ PRLENDA, Sandra, *Žene i prvi organizirani oblici praktičnog socijalnog rada u Hrvatskoj*, Centar za ženske studije, *Rev. soc. polit.* god.12, br.3-4, Zagreb, 2005., str.319-332.

→SKLEVICKYI, Lydia, *Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe 1941.-1945.* Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ, ZAGREB, 1984., str .83.-127.